

Oto Švajcer

PREGLED LIKOVNE UMJETNOSTI U OSIJEKU U 19. STOLJEĆU

Uvod

Likovni život grada Osijeka u 19. stoljeću usko je povezan s postojanjem i djelovanjem Gradske risarske škole u Osijeku. Ta se povezanost očituje u činjenici, da su na školi djelovali u svojstvu nastavnika neki slikari, koji su ostavili vidnog traga svojeg slikarskog rada u gradu, a zatim je škola svojim programom nastave crtanja, kako prostoručnog tako i geometrijskog, vršila znatan utjecaj na razvijanje ukusa i smisla za lijepo kod građanstva. Osnovana 1800. g. sa zadatkom da podučí obrtnički podmladak u vještini crtanja potrebnog za uspješnije obavljanje obrta, škola je odgojila generacije mladih ljudi u elementima crtanja, pa i slikanja (jer su pojedini učitelji — Hötendorf — davali poduku i u slikanju), te time vršila primjetnu estetsko-odgojnu funkciju.

O školi i njenom radu do sredine stoljeća postoji istražen i obrađen materijal dra Kamila Firingera (vidi napomenu), pa ćemo se stoga ovdje ograničiti samo na kratke, kronološke podatke o školi i njenim učiteljima.

Prvi učitelj škole, koji je ujedno postavio njene organizacione temelje i radio na njoj preko dva decenija, bio je Antun Müntzberger (1774—1824). Djelovao je na školi od 1800—1824. g., tj. do svoje smrti. Njega je naslijedio Franjo Hötendorf. On je nastavio rad u duhu svojeg prethodnika i propisa austrijskih vlasti postavljenih za takve škole. Bio je na školi od 1826—1841. g., kada ga je naslijedio njegov sin Hugo Hötendorf. I sam vrstan slikar i crtač, k tomu vanredan pedagog, Hötendorf je školu podigao na visok nivo i njegovo djelovanje na školi može se smatrati ujedno njenim najuspješnijim i najplodnijim razdobljem. Dao je solidno crtačko znanje ne samo svojim učenicima, budućim obrtnicima, već je u njegovom ateljeu primalo slikarsku obuku i niz slikara, koji su i kasnije došli do imena, kao primjerice Adolf Waldinger, Iso Kršnjavi i dr. Na školi je bio od 1841—1869. g.

Po Hötendorfovoj smrti i nakon kratkog intervala, za vrijeme kojeg su privremeno podučavali crtanje Franjo Giragos i Josip Szabo (kao zamjenici oboljelog Hötendorfa) došao je na školu Ivan Horetti, no ostao je na njoj samo od 1870—1873. g., napustivši grad i zemlju, da bi nastavio slikarsko školovanje u Italiji.

Nakon toga škola sve više gubi na značenju, jer je u međuvremenu osnovana realka u Osijeku (1870. g. Samostalna niža realka), a formirane su i šegrt-

ske škole, koje su Gradsku risarsku školu u odnosu na poduku obrtničkog crtanja posve zamijenile. Neko su vrijeme u njoj crtanje podučavali i učitelji crtanja s niže realke, odnosno tada već Kr. velike realke (Jovan Jovanović), no postepeno je prestala njena temeljna funkcija i škola je ugasla još prije 1886. g.

Podaci o ostaloj likovnoj situaciji u gradu u prvim decenijama 19. stoljeća su vrlo oskudni, a likovnih tragova slikara i kipara koji su tada djelovali u gradu skoro i nema, pogotovo ne takvih koji bi omogućili identifikaciju njihovih autora. I ovo je razdoblje temeljito istražio dr Kamilo Firinger, te ćemo stoga dati samo kratak pregled slikara i kipara tih početnih desetljeća prošlog stoljeća.

Kao prvog poznatijeg slikara na početku stoljeća susrećemo Josipa Scheichera (1763—1808), od kojeg je ostala sačuvana slika »Krunisanje Bogorodice« (Dijecezanski muzej, Đakovo), dok R. Putar (1) spominje još daljnje tri njegove slike. »Krunisanje Bogorodice« predstavlja sasvim osrednji rad i možemo ga uzeti primjerom kvaliteta za većinu ostalih slikara tog ranog osječkog razdoblja.

Zatim se pojavljuje Emerik Pink (1774—1830), došljak iz Mađarske, vjerojatno ličilac koji se bavio i ostalim slikarskim poslovima, što su bili i Jacobus Löbel-Auerbach, »toleratus Judaeus et pictor«, Karlo Januskewitz, te Ivan Gasto, pomalo problematična osoba, k tomu i kipar. I Ivan Reindlein, premda se potpisuje kao »Freyknüstler« i »Historienmaler« i koji je umro u Osijeku 1829. g., po svojoj prilici spada u istu vrst slikara-ličilaca.

Oko 1830. g. djeluje u gradu i Ivan Servus. Od njega postoji u Povijesnom muzeju u Zagrebu portret »Nepoznatog seoskog župnika« sa signaturom »Anno aetatis 28 pinxit Joannes Servus Essekini 1830.« (2).

Iz zabilješki i podataka što ih je prikupio Lazar Bogdanović (1861—1932), paroh i kasnije protojerej u Osijeku, te ih objavio u Srpskom Sionu, Karlovcu u razdoblju od 1900—1907. g. (niz članaka pod nazivom »Srbi slikari«) vidimo, da je znatan broj slikara prolazno, kraće ili duže vrijeme, radio u Osijeku za potrebe pravoslavne crkve, odnosno za vjerske potrebe pravoslavnog življa, slikajući ponajviše ikone, ali su se poneki od njih bavili i slikanjem portreta. (3). Među najstarijima (u odnosu na razmatrano razdoblje) Bogdanović spominje Konstantina Grabovca (Grabovana), sina poznatijeg Jovana Grabovca (Grabovana). Konstantin je rođen u Osijeku 1761. g., a 1802. g. je slikao ikonu na »mramornom krstu, što ga je za svoje pare kupio trgovac osečki Emanuel Lazarević i koji je najpre stajao pred portom čelo oltara, a posle prenesen u groblje«. Slika je bila rađena na limu, no radi rđe je sasvim propala. Zatim spominje Bogdanović živopisca Lazara Milića, koji je 1. 8. 1816. g. naslikao na bakrenoj ploči ikonu Raspjacija Kristovo za oltar osječke grobljanske kapele, a po zavjetu Đoke Krestića, dobrotvora osječke sirotinje. Milić je bio »ljubitelj zatvorenih boja, koje je umeo lepo poredati« ocjenjuje Bogdanović. Iz crkvenih računa razvidio je nadalje Bogdanović, da je 1824. g. u Osijeku Matej Nenadović slikao dva raspeća za krst na Suvatovu i ikonu Uspenija Bogorodičina, te da je pozlatio novu časnu trapezu od mramora. Za mramorni krst pod Dravom, na bivšem Bogojavljenjskom trgu u Donjem gradu, kod kojeg se svetila voda o Bogojavljenju, izradili su 1828. g. ikone Gavrilo Jovčić, a 1830. g. Stevan Vujić, rodnom vjerojatno Baranjac, koji je živio

u Pečvaru u Baranji. Pošto su ikone na tom krstu bile već više puta preslikane, Bogdanović nije mogao dati sud o njihovoj vrijednosti, ali veli: »Znam, da i Osečani molovanje Krsta nisu kakvom god tek slikaru poveravali«. Zatim je Jovan Stanisavljević, kako je to Bogdanović ustanovio iz crkvenih računa, »molovao sliku Uspenija Bogorodičina za potrebe crkvene«, a 1839. g. je Mojselj Vojnović preslikao neke ikone u osječkoj crkvi.

SLIKARSKA OBITELJ PFALZ: GOTTFRIED PFALZ I FRANJO PFALZ

Pojavom slikarskih obitelji Pfalz i Hötzendorf stupamo već na teren sigurnijih i nešto iscrpnijih podataka, a kod Franje Pfalza i Huga Hötzendorfa raspoložemo i sa likovnom ostavštinom, koja nam daje uvid u njihov slikarski rad. Prisutnost ovih obitelji u Osijeku traje preko pola stoljeća ostavljajući za sobom trajan trag. Stoga ovaj pregled likovne umjetnosti 19. stoljeća u Osijeku i počinjemo sa spomenutim obiteljima, a u uvodnom smo dijelu obuhvatili samo kratko risarsku školu i onaj slabije poznati a i manje značajni dio slikara s početka stoljeća, kojih djela i tako gotovo ne poznajemo.

Pfalzovi su stara slikarska porodica, koja potječe iz Egera (Cheb u Češkoj). Kao prvi slikar iz ove porodice spominje se Casparus Antonius Pfaltze, rođen 23. 4. 1717. g. u Egeru, gdje je i umro 3. 8. 1763. g. Bio je oženjen sa »Joanna Elis Polachin«. Primljen je u slikarski ceĥ kao naučnik 1730. g., da bi 1749. g. postao majstor, a 1761. g. konsenior istog ceha. Imao je sina Johanna Thomasa (1751—1823) koji je bio »gradski slikar minijatura« i koji je za sobom ostavio dva sina: Gottfrieda i Severina. Ovaj je posljednji rođen u Egeru 1796. g., studirao je na slikarskoj akademiji u Pragu (1819—1827), boravio je u Italiji kao stipendist kneza Kinskog, te je izlagao na izložbama u Pragu. Postao je poznat slikar i portretist. Registriran je u Thieme-Beckeru.

Gottfried Pfalz rođen je u Egeru 11. 6. 1780. g., ali o njemu ne znamo ništa pobliže do 1816. g. kada je podnio molbu gradskom magistratu u Osijeku za pravo nastambe u gradu. Iz te je molbe vidljiv datum njegova rođenja kao i to da je 11 godina živio u Vinkovcima. Molbu je potpisao kao »Artis Pictoriae Magister«, što bi govorilo za to da je posjedovao izvjesno slikarsko školovanje. Bio je oženjen i imao troje djece: sina Franja te kćerke Agnezu i Anu. 1819. g. je registrirana smrt njegove žene Cecilije, koja je umrla od sušice, te 4-godišnje kćerkice Ane, koja je umrla od bolesti grla. Gottfried Pfalz je umro u Osijeku 26. 11. 1825. g. (Firinger, 3).

Ma da je djelovao u gradu preko devet godina nema traga njegova rada, osim zapisa da je 1821. g. učestvovao kod izrade sata s figurama za gornjogradsku crkvu; vjerojatno je vršio ličenje sata i figura. Stanovao je u Gornjem gradu, gdje je imao svoju slikarsku radionicu. Poslije njegove smrti izvršen je (8. 2. 1827. g.) popis inventara radionice, te je njena vrijednost procijenjena na 216 for. i 8 novčića, a nalazilo se u njoj, uz ostalo, dva slikarska stalka, velik broj kistova, raznih okvira, jedna nedovršena zastava, jedna mala slika sv. Ivana, tri krajobraza, mnoštvo uzoraka i patrona za oslikavanje prostorija, jedna Kristova glava, osam slika na papiru, sedam crteža na čitavom arku i 29 velikih i malih crteža crveno i crno. Sastav ovog inventara pokazuje, da se radionica bavila raznim ličilačkim poslovima, oslikavanjem prostorija, slikanjem cehovskih i drugih zastava, ali i slikanjem krajobraza te portretiranjem.

Značajan je također podatak iz inventara da se u radionici našlo 219 bakroreza i 154 velikih bakroreza, te 17 slikarskih knjiga (»Mahler-Bücher«). Ovakav inventar daje naslutiti, da je Gottfried Pfalz daleko prerastao razinu običnog cehovsko-zanatskog znanja, pa tim više začuđuje, da o njegovoj slikarskoj djelatnosti nije ostalo traga. (Firinger, 3).

Znatno više podataka postoji o njegovom sinu Franju Pfalzu. Za sobom je ostavio slikarski opus koji, premda malen i nepotpun, omogućuje stvoriti zaokružen profil njegove slikarske ličnosti. Osim toga je o njemu podosta i pisano (1), pa će ovaj prikaz poslužiti i kao dopuna ranije objavljenih podataka.

Uza sve to, godina i mjesto njegova rođenja nisu točno utvrđeni. Rodio se vjerojatno između 1811. i 1813. g., možda u Vinkovcima, ma da postoje indicije, da se rodio 1812. g. u Slovinsku u Češkoj. (2). O njegovoj ranoj mladosti i prvom školovanju ne znamo ništa pouzdano. Sigurno je prve slikarske pouke dobio u očevoj radionici, a poslije očeve smrti od slikara Ivana Gastoa, koji je preuzeo radnju od Gottfriedove udovice (pomajke Franja, jer se čini da se otac poslije smrti prve žene Cecilije ponovno oženio). Njegova mladost do 25. godine života ostala je u mraku. Tek u toj godini života pojavljuje se u Beču i mjeseca lipnja 1837. g. se upisuje na tamošnju slikarsku akademiju. Tko ga je onamo uputio i kako se u Beču uzdržavao također je nepoznato. Na akademiji radi čitav ljetni kurs 1837. g., zimski i ljetni kurs 1838. g. i 1839. g. polaže jedan ispit iz anatomije. Učio je kod prof. Leopolda Kupelwiesera historijsko crtanje. (Kelemen).

Bečko školovanje je prekinuo 1839. g. i vratio se u Osijek, gdje se u listopadu iste godine oženio s Anom Bastijančić, kćerkom cipelarskog obrtnika Franja Bastijančića u Osijeku. O daljnjem toku njegova života nemamo mnogo podataka. On je doduše registriran u Thieme-Beckeru, ali sa svega nekoliko riječi leksikografskog značenja. Kukuljević u svojem »Slovníku umjetnikah Jugoslavenskih« (Zagreb 1858, str. 345) zapisao je: »Pfalz N., živući slikar, rodio se u Vinkovciah u Slavoniji, izučiv se na akademiji umjetnostih u Beču, nastanio se u Osijeku. Bavi se ponajviše slikanjem podobah, nu načinio je također nekoliko liepih oltarskih slikah. Njegovi tvorovi odlikuju se njekom osobitom značajnostju i krepkostju«. Kukuljević spominje N. Pfalza, ali nema sumnje da se radi o našem Franju Pfalzu. Kukuljević je svoje podatke crpio iz dobijenih informacija, koje su u suštini točne.

Franjo Pfalz je umro u Osijeku 2. 8. 1863. g. od upale pluća.

Njegova slikarska ostavština koja je do nas stigla sastoji se iz slijedećih slika: Autoportret (ulje, karton, 35 x 30 cm, bez sign.), Dječja glava (ulje, platno, 32 x 26 cm, bez sign.), Portret načelnika Sarvaša (ulje, platno, 123 x 82 cm, singn. 1. d. »Pfaltz«), Portret Ivana Zanettyja (ulje, platno, 62,5 x 53 cm, sign. d. 1. »Franz Pfaltz«), Portret Magdalene Zanetty (ulje, platno, 63,5 x 53 cm, bez sign.), Portret o. Ernesta Benešića (ulje, platno, 74 x 63 cm, sign. d. 1. »F. Pfaltz«), Portret biskupa Strossmayera (ulje, platno, 74 x 63 cm, bez sign.), Portret grofa Petra Pejačevića (ulje, platno, 74 x 63 cm, bez sign.), Portret bana Jelačića (ulje, platno, 74 x 63 cm, bez sign.), Portret grofa Lea Thuna (ulje, platno, 74 x 63 cm, bez sign.), Portret dra Antuna Jarca (ulje, platno, 74 x 63 cm, bez sign.). Zatim oltarske slike: Krist i sv. Petar (ulje, platno, 525 x 380 cm, sign. »Izvorno dielo od Franje Pfalza u Osijeku 1859«), Evandelist Matej (ulje,

platno, 260 x 142 cm, sign. »Slikario Franjo Pfalz iz Oseka 1854«), Pieta (ulje, platno, 149 x 103 cm, sign. »Slikario Franjo Pfalz iz Oseka«), Sv. Pavao (ulje, platno, 149 x 103 cm, bez sign.), Sv. Lovro (ulje, platno, sign. »Slikario Franjo Pfalz iz Oseka 1852«).

Ovom opusu treba dodati slike: Portret gospođe R., Voće, Stare sibile, i Djevica Lukrecija. Postojanje portreta gospođe R. registrirao je E. D. (Ernest Dirnbach) u Hrvatskom listu, Osijek od 9. 11. 1935. g. (feljton »Likovna umjetnost u Osijeku«), dok su ostale tri slike spomenute u časopisu »Műveszet«, Budapest, odnosno u časopisu »Hínművészet« iz 1841. g.

Portreti Benešića, Strossmayera, Pejačevića, Jelačića, Thuna i Jarca rađeni su 1855/56. g. po narudžbi gradskog magistrata u Osijeku, u povodu proslave gimnazije u Osijeku, čiji su oni dobrotvori i unapreditelji. bili. (3).

Iz naprijed pobrojanih djela vidi se, da je Pfalz bio pretežno slikar portreta i crkvenih kompozicija. Pejzaža i crteža nije ostavio za sobom. Od portreta treba posebno istaknuti portret Ivana Zanettyja i njegove supruge Magdalene. Ta dva portreta spadaju među najbolje portrete ne samo u Pfalzovu opusu nego i uopće što su naslikani u Osijeku sredinom prošlog stoljeća. Oba su realistički opservirana, tipični su bidermajerski portreti, pri čemu je jači psihološki naglasak stavljen na Ivana Zanettyja, dok je portret Magdalene u obradi nešto mekši i više se zadržava u sferi čuvstvenosti (zamišljen pogled). Veoma dobar je portret načelnika Sarvaša, koji po svojoj tehničkoj izvedbi pokazuje ne male Pfalzove slikarske kvalitete. Na istom se kvalitetnom nivou nalazi i njegov autoportret, te mala dječja glava. Od portreta što ih je 1855/56. g. radio za osječku gimnaziju po narudžbi grad. poglavarstva bit će da je onaj o. Benešića radio po naravi, što donekle i izvedba potvrđuje, dok su ostali po svoj prilici rađeni po nekim postojećim portretima ili po litografijama, koje su o tim ličnostima tada dosta kružile.

Ako je Pfalz solidno svladao područje portreta, što se imade svesti i na okolnost da se ovdje radi o slikama manjeg formata, kod crkvenih kompozicija je njegova slikarska vještina nešto zatajila, u glavnom iz dva razloga. Prvo zato jer se kod tih slika radi pretežno o velikim dimenzijama (slika »Krist i sv. Petar« je dimenzija 525 x 380 cm) za čije svladavanje je potrebna posebna vještina i znanje, a zatim su ovdje i pitanju figuralne kompozicije, koje traže pomni studij po živim modelima, što si Pfalz u svojim skučenim prilikama sigurno nije mogao priuštiti, već je vjerojatno te slike radio po malim skicama ili studijama, a figure u najboljem slučaju po lutkama, ako je i njih imao. Kao slikar u suštini receptivne naravi, navikao na temeljitu opservaciju pred živim modelima što su mu portreti (bar većina) omogućili, našao se kod figuralnih kompozicija većeg formata pred velikim poteškoćama, bez obzira što je pri radu kao uzor uzimao djela nazarenaca, ponajviše bečkih.

Ipak, u nizu tih crkvenih slika treba istaknuti kao uspjelu kompoziciju »Evangelist Matej« u župnoj crkvi u Gundincima, gdje je sastav boja živ, kompozicija neusiljena, a stvoren ugodan ugođaj crvene i modre boje.

Franjo Pfalz je izabrao status slobodnog umjetnika, no status slikara akademске naobrazbe, »pictor academicus«, kako ga nazivlju magistratski spisi iz 1846. g. ili »akademski slikar historija i portreta«, kako se on sam s nemalo ponosa potpisivao na molbama upućenim magistratu, takav status mu, naravno, nije obezbjeđivao sigurnu egzistenciju, već naprotiv dosta neizvjesnu

sutrašnjicu. Njegovi su prihodi bili nestalni, premda je za pojedine slike dobio sasvim pristojnu nagradu. Tako je za portrete rađene za gimnazijsku proslavu dobio 150 forinti, ali je morao dati pozlaćene okvire. Za kompoziciju »Evangelist Matej« dobio je 360 forinti, za »Pietu« 115 forinti, a čini se da je imao i svoje učenike, jer se u magistratskim spisima spominu »Pfalz Francisci famuli«.

Uza sve to bio je to život materijalno nezbrinut, a da je povremeno bilo i kritičkih razdoblja svjedoči okolnost, da je oko 1860. g., dakle već u svojoj starosti, tražio mjesto učitelja risanja na školi u Baji, koje je mjesto i dobio ali ga nije dugo zadržao, jer se već pred smrt ponovno našao u Osijeku. Kakve su mu imućanstvene prilike bile pod kraj života najbolje ilustrira činjenica, da je poslije smrti ostao dužan porez od 1 forinte i 6 1/2 krajcara, koji je dug gradska blagajna morala otpisati, jer je bio neutjeriv. (4).

Poslije smrti oglasila je njegova žena Ana u novinama (5) da daje poduku u crtanju u svojem stanu u Gornjem gradu, Duga ul. 303. Ne znamo da li je došlo do tog podučavanja u crtanju, što bi značilo da se i Ana Pfalz bavila likovnom djelatnošću. Godinu dana kasnije traži ona dozvolu za otvaranje »dječjeg čuvališta«, koju je molbu morala uputiti Zemaljskoj vladi u Zagreb no bila je odbijena, ma da je od gradskog magistrata bila preporučena. (»Prositeljica, udova poznatog umetnog slikara ovdašnjeg Pfalza, krasnog izobrazjenja i primerna u čudoredna osoba, podpuno za ovu svrhu zahtevana svojstva poseduje...«). (6).

Dalje se niti o njoj više ništa ne čuje, pa se time završava poglavlje o Pfalzovim.

SLIKARSKA OBITELJ HÖTZENDORF: FRANJO HÖTZENDORF I HUGO HÖTZENDORF

Između slikarskih obitelji Hötendorf i Pfalz postoji nekoliko biografskih analogija. Naime, obitelj Hötendorf kao i obitelj Pfalz doselila je u ove krajeve iz češko-moravskog područja. Prema verziji Kršnjavog bila je to imućna plemićka obitelj u Brnu, koja je prilikom austrijskog državnog bankrota 1811. g. propala, nastanila se u Beču, gdje ju je upoznao grof Pejačević, čijim je posredovanjem došla u Slavoniju, u Osijek. Točnost ove verzije nije utvrđena, jer o prebivanju obitelji Hötendorf ovdje nema sigurnih dokaza sve do 1826. g. kada je Franjo Hötendorf imenovan učiteljem crtanja na gradskoj risarskoj školi u Osijeku. Istraživanja dra Firingera su utvrdila, da je Franjo Hötendorf rođen 22. 8. 1770. g. u Brnu od oca Konrada von Hötendorfa, adjunkta kod c. kr. gubernijskog knjigovodstva u Brnu. Činjenica da je bio činovnik donekle protivuriječi tezi Kršnjavog o imućnom plemiću, premda nije isključeno da ga je državni bankrot ipak u nekom vidu pogodio i bio razlogom njegova dolaska u Slavoniju.

Osim o njegovoj djelatnosti kao učitelja na risarskoj školi, o kojoj je već naprijed bilo govora, drugih podataka o njemu nema. Njegova je likovna ostavština oskudna. Znamo za svega dva akvarela: Tivoli i Talijanski pejzaž. Prvi je signiran sa »Franz Conrad von Hötendorf 1839«. Oba su akvarela po svoj prilici nastala kao kopije nekih gravura s tim motivima, jer je malo vje-

rojatno da bi Hötzendorf u svojoj starosti od 69 godina, k tomu još bolestan, posjetio Italiju. No i pored toga akvareli pokazuju vještinu u radu.

Čini se da je malo slikao i da je pretežno bio zabavljen svojim radom na risarskoj školi. Umro je 20. 1. 1841. g. Imao je dva sina: Huga i Oto Konrada.

Druga je analogija u tome da se niti za Huga Hötzendorfa ne zna točno kada i gdje je rođen, kao što je to bio slučaj i s Franjom Pfalzom. Postoje verzije. Po Kršnjavom se rodio 1804. g. u Brnu, po Bösendorferu u Dardi 1807. g., a Firinger nije mogao naći potvrdu ove druge verzije. Ipak, sa sigurnošću možemo uzeti da se rodio između 1807. i 1808. g., što proizlazi iz osmrtnice, izdane 28. 2. 1869. g. kojom se objavljuje njegova smrt u 62. godini života. (1). No mjesto rođenja, da li je Osijek ili koje drugo, nije utvrđeno.

U potpunoj smo tami o prvim danima života, o djetinjstvu i mladosti Huga Hötzendorfa. Nema podataka koji bi nam pružili i najmanji uvid u to rano razdoblje njegova života i gdje ga je sproveo. Nesumnjivo je prve poduke u crtanju dobio od oca Franja kao što možemo pretpostaviti, da je već za rana pokazao sklonosti za crtanje. Prvi dokumenti o njegovoj egzistenciji na likovnom planu potječu iz 1828. i 1829. g. Sačuvano je, ne zna se kako, pukim slučajem, desetak crteža perom s njegovih putovanja po Srijemu kada je posjetio Jazak (13. 7. 1828.) i crtao manastir s crkvenim tornjem, pa manastir Ravanicu (Srijem) i ondje crtao ruševine na brežuljku i sam manastir (15. 8. 1828.). Zatim je bio u Velikim Radincima (8. 9. 1828.) i u Kuveždinu (19. 9. 1828.). Svagdje je marljivo crtao motive iz tih mjesta i okoline. Iduće godine nastavlja putovanje po Srijemu, no počinje već u svibnju mjesecu. 31. 5. 1829. g. bio je u Irigu, dan kasnije u Opovu.

Prema Bösendorferu pomagao je Hugo svojem ocu Franju na risarskoj školi već od 1831. g.

Oko 1836. g. odlazi u Beč na slikarsko školovanje, uz mali stipendij od 4 forinti i 50 krajcara što ga je grad isplaćivao ocu za školovanje sina. U Beču se Hugo nije upisao na slikarsku akademiju, jer o tome nema dokumenata u akademijinim arhivima i protokolima, već je radio u privatnim ateljeima bečkih slikara, što je u to vrijeme bila često praksa. Literatura spominje da je učio kod J. N. Schödlbergera (1779—1853.), tada uglednog bečkog slikara, koji je bio sklon slikanju pejzaža efekta a došao je na glas sa svojim brojnim prikazima vodopada Traun.

Nije poznato kako je dugo Hugo boravio u Beču i kada se vratio kući, ali je to po svemu sudeći bilo već u toku 1838. g., jer iz Cuvaja (2) vidimo, da je te godine bio u svojstvu učitelja crtanja u Rumi. S obzirom na očevu bolest prešao je 1840. g. iz Rume u Osijek i pomagao ocu u školi. Po očevoj smrti imenovan je 21. 1. 1841. g. učiteljem na toj školi. Tih se godina i materijalno sredio, jer iz većeg broja crteža vidimo da je 1842. i 1843. g. putovao po Štajerskoj i Tirolu, po Sloveniji i Hrvatskoj. Bio je 1842. g. u Landskrone i Heiligenblut u Koruškoj, zatim u Meranu, kod Podkorena u Sloveniji crtao je na izvoru Savice, crtao je Skrad s Lujzinske ceste, a 1843. g. nalazio se ponovno u Sloveniji, odakle potječe lijep crtež pejzaža s motivom barokne crkvice.

O tome kako je tekao njegov daljnji život nije nam mnogo poznato. Sve što o tome znamo crpimo iz podataka Kršnjavog i Bösendorfera. Bio je oženjen Apolonijom Laszlo iz Beremenda u Mađarskoj, iz kojeg braka mu se 1845. g.

rodila kćerka Barbara, a 1849. g. kćerka Amalija. Bio je vrlo marljiv, jer osim rada na risarskoj školi još je mnogo slikao, osobito za slavonske feudalce i ugledne osječke građane. Imao je oko sebe i više učenika koje je privatno podučavao, a znamo da je kod njega osim Waldingera učio i Kršnjavi, koji je ljeti 1866. g. kod njega i stanovao, kako bi što bolje ušao u tajne slikarskog zanata, kojim je Hötendorf vješto vladao. Godine 1864. izlaže na velikoj gospodarskoj izložbi u Zagrebu svoju seriju od 42 crteža olovkom, kao album, pod nazivom »Skizzen einiger Waldszenen so wie einiger historisch malerischen Ruinen Slavoniens«. Početkom 1867. g. otvorio je privatnu crtačku školu u svojem stanu u Gornjem gradu, Njemačka ul. 357-I kat, u kojoj je kćerka Amalija, također vješta crtanju, vodila tečaj za žene. U povodu toga izašao je u *Esseker Lokalblatt und Landbote* članak (3) pod naslovom »v. Hötendorfs Zeichenschule«, u kojem se među ostalim kaže da »poznata umjetnička sprema ovog iskusnog učitelja jamči za sustavnu izobrazbu u toj umjetnosti, kojoj se ovdajnja mladež posebno treba posvetiti«.

Da li je Hötendorf živio u sređenim materijalnim prilikama? Pitanje je umjesno kada pomislimo na sudbinu oba Pfalza i kasnije Waldingera. Činjenica da je kao učitelj na risarskoj školi imao redoviti mjesečni prihod, da je osim toga predavao crtanje i đacima na gimnaziji kao i privatno, k tomu njegov ostali slikarski rad — sve to govori u prilog da je njegova materijalna situacija bila relativno povoljna. Nasuprot tomu Kršnjavi na jednom mjestu veli, da je Hötendorf živio u bijedi i siromaštvu i da je mogao doći do velikog značenja da je živio u povoljnijim materijalnim prilikama. (4). No valja svakako imati na umu, da je Kršnjavi Hötendorfa upoznao kada je ovaj bio već u starosti (1863—1866). Bit će da su tada Hötendorfovi prihodi popustili, što je možda u vezi s tadanjim naglim poskupljenjem troškova života, a ne treba zanemariti niti činjenicu da je živio u obitelji s dvije odrasle kćerke i da su kućni izdaci prema tome bili razmjerno veliki. To objašnjava i okolnost, da je zadnjih godina stalno tražio od gradskog poglavarstva povišicu plaće, dodatak na skupoću i slično (1861, 1864, 1865).

Bösindorfer imade o njemu i ovaj karakteristični podatak. »Pričaju stari Osječani, da je rado pio i nadahnut vinom da je najljepše stvarao«, kao i zabilješku: »Stari Osječani koji znaju Huga kazuju da je bio svoje vrste čudak«, što je u očima svojih sugrađana najvjerojatnije i bio ako uzmemo u obzir njegovu romantičarsku narav i njegove fascinacije nad olujnim sutonima (Krajobraz u sutonu) ili njegova depresivna stanja u susretu sa starim ruševinama (Stari Korodvar).

Postoje još dva dokumenta koji ilustriraju njegov ljudski lik. To je mali *Skizzenbuch* iz 1863. g. i dva fotografska snimka Hötendorfa i njegove obitelji. *Skizzenbuch* iz 1863. g. nestao je za vrijeme posljednjeg rata. Radi se u stvari o dnevniku s Hötendorfova putovanja po Srijemu 1863. g. Te je godine ondje proboravio dio proljeća, ljeto i ranu jesen, a obišao je, zajedno sa ženom, mjesta Ilok, Tovarnik, Orolik, Doroslovo, Divoš, Laćarak, Gibarac, Ruma, Irig i dr. Crteži su sitno izvedeni i imaju memoarski karakter. Na njima vidimo Hötendorfa sa ženom ili prijateljem u vinogradu, pred kućom ili u dvorištu, pred kakvom ruinom. Pod svakom sličicom nalazi se opis njenog sadržaja i popis prikazanih osoba. Ženu nazivlje familijarno »Mutter«, sebe konzervativno crta s dugom lulom u ustima. Čini se da je imao nježan odnos prema ženi, jer na scenama s njom redovito drži svoju ruku na njenim ramenima ili ju je

Iako obujmio. Po tim crtežima bio je sklon humoru i vedro raspoložen. Skizzenbuch završava rečenicom: »Und somit schliesse ich meine 30-jährigen Erinnerungen und Wanderungen Ruma 21. November 1863 Hötzendorf der alte Schulmeister«.

Drugi dokumenat su spomenute dvije fotografije. One su iz ostavštine dra Kršnjavog a nalaze se u Arhivu JAZU u Zagrebu. Snimke je radio tada poznati osječki fotograf Giuseppe Bidischini, koji je u godinama između 1864—1867., kada su snimci pravljani, imao svoj atelje u Tvrdi, u kasarni generalata II kat. Jedna od tih fotografija je obiteljski snimak, na njemu se Hötzendorf pojavljuje sa ženom i obim kćerkama, dok je drugi fotos snimak njega samog. Na obiteljskom snimku Hötzendorf sjedi, iza njega stoji supruga s položenom rukom na njegovim ramenima, jedna kćerka stoji s lijeve strane, također s rukama na očevim ramenima, dok druga kćerka sjedi s desne strane. Pred Hötzendorfom stoji prazni štafelaj, on je u tamnom odijelu s kapicom na glavi. Nosi bradu i brkove. Pogled mu je uperen na štafelaj, ali kao da je utonuo u misli.

Na drugoj fotografiji Hötzendorf sjedi na stolici, lijevu je nogu prebacio preko desne. U isom je tamnom odijelu kao i na obiteljskom snimku, na glavi mu je kapica u obliku fesa s kičankom. U ustima duga lula koja seže do koljena. Nosi okruglu bradu i brkove. Lice je odugačko s dugim fino oblikovanim nosom. Pogled mu je oštar, obrve nešto skupljene u zarez. Oči otvorene i uperene u jednu imaginarnu točku. To i nije sanjarski pogled romantičara, već pogled sabranog promatrača, koji razložno i temeljito gleda svijet oko sebe i predmete u njemu i gotovo da je u suprotnosti s ruinstičkim i idiličnim pjezazima njegova slikarstva.

Hötzendorfova likovna ostavština koja je do nas doprla sastoji se iz tridesetak uljenih slika, manjeg broja akvarela i šezdesetak crteža, pretežno olovkom. U svemu manje od 100 jedinica. S obzirom na njegovu marljivost nameće se zaključak, da je velik dio njegovih radova ostao van ove registracije, a sigurno je i to da su se brojni radovi izgubili ili se nalaze u inozemstvu, kamo su dospjeli raseljavanjem njihovih vlasnika tijekom proteklog više od jednog stoljeća.

Najranija Hötzendorfova slika potječe iz 1836. g. s nazivom »Slavonska šuma« (Osječka galerija). Slijedi praznina do 1842. g. Iz te godine posjedujemo slike »Heiligenblut« (privatni posjed), najbolje njegovo djelo ranog razdoblja, zatim dva lovačka motiva u Osječkoj galeriji (»Lovački pas na tragu« i »Dva lovačka psa proganjaju zeca«). Iz 1843. g. su slike »Lovački pas na tragu« (Osječka galerija) i 4 slike s genre motivima, koje su vlasništvo Moderne galerije u Zagrebu, a vode se pod nazivom »Pastorale I—IV«. Vremenski slijede slike »Planinski kraj« (Osječka galerija), dvije male sličice u privatnom posjedu (»Zimski pejzaž« i »Koliba u snijegu«), te »Pejzaž u jeseni« (Osječka galerija). U 1850. g. su nastale slike »Stari Dravski most u Osijeku« (privatni posjed) i »Krajolik u sutonu« (Osječka galerija), često puta reproducirani olujni pejzaž u sutonu. Slika »Stari Korodvar« nastala je 1852. g. (Osječka galerija). Nadovezuju se slike »Alpski pejzaž« (1855.), »Konji na pojilu«, »Košute u šumi«, »Podravski pejzaž«, »Oproštaj« (1860.) sve u privatnom posjedu, te »Stari grad na Dravi« (Moderna galerija, Zagreb). Slika »Šuma zimi« (Osječka galerija) potječe iz 1865. g. i također je jedna od veoma poznatih Hötzendorfovih slika, često reproducirana. Konačno »Pejzaž« (Moderna galerija, Zagreb) nastao je

1867. g., dakle dvije godine prije njegove smrti i predstavlja sumu njegova slikarskog znanja i njegove umjetnosti, u biti sasvim romantičarske.

Postoji još nekoliko njegovih uljenih slika za koje znamo iz kataloga samo po imenu, bez pobliže oznake mjesta gdje se nalaze i u čijem su vlasništvu. To su slike: Pred buru (1843.), Zimska šuma (1847.), Lovac (1849.), Lov na čaplje (1849.), Podgoračka šuma (1850.), Jankovačka pećina (1863.), te nedatirane slike: Izvor Savice, Slavonski pejzaž i Pejzaž s dvorcem na moru. (5).

Hötendorfov crtački opus sadrži prije svega već spomenute mladenačke perocrteže iz 1828. i 1829. g., zatim crteže nastale 1842. i 1843. g. (Landskrone, Wochein, Izvor Savice, Kod Skrada, Gradina Meran). To su crteži većeg formata, veoma pomno izvedeni, sigurni u perspektivi i crtačkoj egzekuciji. Godine 1863/1864. izradio je seriju od 42 crteža olovkom koje je u vidu albuma izložio u Zagrebu 1864. g. i koji su ondje bili vrlo zapaženi a Hötendorfu pribavili kolajnu. 30 crteža iz tog albuma nalazi se sada u Osječkoj galeriji. Postoje još pojedinačni crteži i skice, najviše u Grafičkoj zbirci Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, gdje se nalaze i crteži iz 1842/43. g.

Konačno dolazimo i do akvarela. Njih je doduše manje, ali se Hötendorf pokazao kao vrstan akvarelist, što potvrđuje mali akvarel iz 1846. g. »Kod Aljmaša«, veoma precizan i svjež u boji. Zatim akvareli: Perivoj, Pejzaž na mjesecini, Mjesecina I, Mjesecina II, Selo u snijegu, te gvaž »Iz godine 1848.«. Sitni su i nadasve živi, kolorirani crteži »Seljakinje iz Vukinića« i »Studija seljaka«. Akvareli su u vlasništvu Grafičke zbirke Sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Kao romantičar bio je opsjednut magijom mjesečeve svjetlosti, te je tu svjetlost kao i sam mjesec slikao u nekoliko akvarela, kako se vidi iz gornjeg popisa.

SLIKARI ISAJLOVIĆ, DREŽI, RÖMER

Jovan Isajlović ml.

U razdoblju još žive prisutnosti Franje Pfalza i Huga Hötendorfa pojavljuje se u gradu nekoliko slikara kao prolaznici ili kao doseljeni koji su se zatim stalno nastanili. Ovamo ubrajamo Jovana Isajlovića ml., Franja Drežija i Adolfa Römera.

Iako rođen na domaku Osijeka, u Dalju, Isajlović nije izabrao Osijek za svoje boravište, nego se samo prolazno bavio u gradu, izvršavajući povjerene mu slikarske zadaće, dok je pretežno djelovao van Osijeka, u Srbiji, Vojvodini i Srijemu, radi čega se općenito ubraja u srpske slikare. Ipak, jer je ostavio slikarskog traga u Osijeku i okolini opravdano je da ulazi u ovaj pregled osječkog slikarstva 19. stoljeća.

Jovan Isajlović ml. rođen je u Dalju. U knjigama krštenih pravoslavne parohije, koje se sada nalaze u Historijskom arhivu u Osijeku, zapisano je na strani 399 pod brojem 127, da se je 23. listopada 1803. g. rodio od oca Stefana Isajlovića i matere Juliane sin Jovan, da ga je krstio i »myrom svjatim« pomazao Jerej Avksentije Popović, paroh crkve sv. V. Mučenika Dimitrija u Dalju i da mu je »Vospriemnica« bila Jelisaveta udova poč. Moisea Danilovića, »žitel-nica Dalska«. Upis u knjigu krštenih izvršen je 28. listopada 1803. g.

Ovim dokumentarnim podacima uklonjena je ujedno do sada postojeća dilema oko godine rođenja ovog slikara, naime da li 1803. ili 1806. g.

Otac našeg Jovana bio je obučarski obrtnik u Dalju, a upravitelj mitropoljskog spahiluka u Dalju i slikar, po imenu također Jovan Isajlović, za kojeg znamo da je umro u Dalju 1807. g. dok mu je godina rođenja nepoznata, bio mu je djed. Čini se da je od ovog Isajlovića i naš Jovan naslijedio slikarski dar. Na svaki način nije Jovan odmah bio određen za slikara, već je najprije, 1824. g., završio učiteljsku školu u Somboru. »Kad sam god. 1824. škole i predugotovničke nauke svršio, dobijem zvanje učiteljsko koje sam kroz tri godine trudoljubivo otpravljao no slučaj i obstojateljstvo navedu me da učiteljstvo ostavim i moleraj učiti počnem, nadajući se da ću kao moler malo olakše živeti« piše kasnije o sebi Isajlović u jednoj molbi knezu Milošu. (1). On je, dakle, učiteljevao do 1827. g. i tada prešao na slikarstvo. Učio je u Somboru u radionici molera Ilije Lončarevića. Krajem 1833. g. prijeđe u Srbiju, u Kragujevac gdje je njegov stric i zaštitnik Dimitrije Isajlović bio direktor tamošnjeg liceja. Mislio je radom u Srbiji namaknuti sredstva za nastavak slikarskog školovanja u Beču, ali se njegova očekivanja nisu ispunila. Sam se žalio, kako je za dvije godine boravka u Kragujevcu naslikao samo nekoliko ikona i portret Joakima Vujića, k tomu i zavjesu za njegovo kazalište. (2). No i pored tih slabih prihoda Isajlović je ipak otišao u Beč i upisao se 1836. g. na tamošnju slikarsku akademiju, vjerojatno uz materijalnu podršku strica Dimitrija. Prema protokolima akademije bio je Isajlović na akademiji do 1839. g., a polazio je i klasu crtanja po antici kod profesora Leopolda Kupelwiesera, kod kojeg su učili Pfalz i Mücke (Kelemen).

Napustivši akademiju Isajlović je namjeravao dopuniti svoje slikarsko znanje većim putovanjem u inozemstvo. Zatražio je od Ugarske dvorske kancelarije pasoš za Dalmaciju, Crnu Goru, Italiju, Francusku i Grčku, no ne čekajući pasoš on se 1839. g. obreo u Beogradu, prešavši u Srbiju na temelju pasoša što mu ga je izdao podžupan virovitičke županije. (3). Nije poznato što je spriječilo mladog Isajlovića da realizira svoj plan o putovanju širih razmjera, ali su to po svoj prilici bili materijalni razlozi.

Po povratku iz Beča naslikao je poznatu kompoziciju »Knez Milan na odru« (1839.) i portrete ustavobranitelja (Tome Vučića-Perišića, Stojana Simića i Avrama Petronijevića), a 1841. g. boravio je u Beču s namjerom da ondje litografira ove portrete. Međutim je bečka policija zabranila litografiranje, pa je Isajlović na temelju već izrađenih litografskih kamena portrete dao otisnuti u Budimpešti u nekoliko tisuća primjeraka (4). Oko 1844. g. Isajlović je ponovno u Srbiji, traži ondje uzalud namještenje, makar i obično pisarničko. Nедуго poslije toga Isajlović napušta Srbiju živeći pretežno u Srijemu, neko vrijeme kao pridvorni slikar patrijarha Maširevića u Sremskim Karlovcima.

Isajlović je umro u Staparu 1885. g.

Iako je često živio u teškim materijalnim prilikama, Isajlović je već za života bio poznat i cijenjen slikar. Kada je slikar Dimitrije Avramović naučio napisati svoje »Životopisanie slavnih živopisaca srpskih« zamolio je 1852. g. općinstvo u Srbskom dnevniku da mu se pošalju potrebni podaci. »Srbski slikari za koja mi izvjestija naročiti trebaju su ovi: Jakov Orfelin, Češljari, Arsenije Teodorović, Jovan Isajlović, Petar Ostojić, Pavle Đurković, Stefan Gavrić i Jovan Stajić«. (5). Iz ovog se vidi, da Avramović među »slavne živopisce« ubraja i Jovana Isajlovića, što dokazuje ne samo njegovu popularnost nego i

visoko mišljenje koje je već tada vladalo o njegovoj umjetnosti. A još prije Avramovića, slikar Georgije Petrović, pišući svoju kratku raspravu »Nešto o hudožestvu s kratkim pogledom na nas Srblje«, objavljenoj u Srbskom narodnom listu VII, 1842. g. spominje i Isajlovića i njegov ikonostas u manastiru sv. Đorđa. (6). Također i leksikograf Ivan Kukuljević u svojem Slovníku registrirao je Isajlovića te navodi da je uz ikonostas u spomenutom manastiru sv. Đorđa slikao i »mnoge podobe znamenitih Srbljah, među ostalimi Petronijevića, Vučića, Simića itd. Više njegovih slikah litografirano je kasnije«.

Među onima koji su početkom ovog stoljeća poklonili pozornost ovom slikaru bio je već spomenuti osječki paroh Lazar Bogdanović. U svojim zapisima (Srpski Sion) napisao je Bogdanović o Isajloviću: »God. 1852. molovao je Svetu Trojicu na svodu osečke crkve, a 1863. dve celivačke ikone pred ikonostasima u ženskoj paperti iste godine (Hrista Spasitelja i Bogomateru). Već taj rad njegov prikazuje mi ga kao čoveka vrlo fina ukusa, koji je umeo vešto vladati kičicom. Bio je ljubitelj svetlih boja, koje je vešto znao poređati jednu pored druge«. (7).

Isajlović je u više navrata boravio u Osijeku. Iz prednjeg vidimo da je 1852. i 1863. g. radio za pravoslavnu crkvu, dok Osječka galerija posjeduje njegove portrete bračnog para Pavijanović, Franja šefa parobrodarske agencije u Dalju i njegovu suprugu Katarinu, oba iz 1838. g. dakle nastala još za njegova školovanja u Beču. 1862. g. izradio je portret biskupa Strossmayera po naredbi činovnika virovitičke županije.

Bogdanovićevu bilješku o Isajloviću dopunio je u Srpskom Sionu br. 41 za 1901. g. St. Starapac u kojoj među ostalim kaže za Isajlovića: »Slikao je crkvu u Belom Brdu, Vukovaru, manastiru Orahovici (koji mu duguju i dan danas 600 f.) u Srbiji: Gradištu i u toj okolini dva manastira, osim toga živopisao je mnoge litije, barjake, slike i ikona i kamenite krstove na sred pijace u Somboru i Staparuu«.

Franjo Dreži

Svakako manje značajan od Isajlovića bio je Franjo Dreži. Rođen je oko 1818. g. u Ravnoj Gori u Hrvatskoj od oca gospodarstvenog činovnika. O njegovoj mladosti znamo vrlo malo. U mjesecu studenom 1840. g. upisao se na bečku slikarsku akademiju, ali nema podataka o tome kako je dugo ondje bio. (Kelemen). Krajem 1845. ili početkom 1846. g. pojavljuje se u Osijeku sa ženom Anom, primaljom. U povodu toga preporučio je Stanko Ovničević, »župe namesnik u duhovnicima« osječke Tvrđe Drežija općinstvu, osobito župnicima »za svaku verst uljne i fresco cerkvene maljarie, za svako snimljenje licah (Portraet) i napravljenje zastavah cerkvenih s uljnom bojom na platnu, napokon za svako popravlanje i obnovljenje starih slikah«. (8).

Drežija je zatekao u Osijeku, negdje između 1864—1866. g. i Kršnjavi. Upoznao ga je u Hötendorfovom ateljeu. Naime, radeći na jednoj svojoj historijskoj kompoziciji Kršnjavi je zatražio savjet u Hötendorfa, koji mu ga, kao isključivi pejzažist, nije mogao dati već je pozvao u svoj atelje Drežija da Kršnjavom dade tražene upute. »Bio je to visok čovjek duge tamne brade, otprilike jedno četrdeset i pet godina, prijatan, fin gospodin« opisuje Kršnjavi taj

susret. Ali zamoljen da mu to i pokaže odgovorio je Dreži, da je napustio slikarstvo i da se nikada više neće dotaknuti kista. (Kršnjavi).

Dreži je 6. 2. 1856. g. primio mjesto »varoškog protokolista« u Osijeku. Vjerojatno je tada prestao slikati. Zašto, ne znamo. Bio je slabog zdravlja i pobolijevao. Umro je 1. 2. 1867. g. u Osijeku nakon duge bolesti u 47. g. života. Njegova žena Ana morala se dugo boriti za muževljevu mirovinu s obzirom na činjenicu da je Franjo Dreži od 1856—1861. g. bio samo privremeno namješten kod poglavarstva pa je grad htio Ani osporiti pravo na mirovinu radi nedostatnih godina priznate službe njenog muža. Ipak, uporna u svojem traženju uspjela je. (9).

Od Drežija poznate su dvije slike: Odrubljena glava Ivana Krstitelja i Dolazak biskupa Strossmayera u Osijek dana 26. 8. 1850. g. Prva je slika malog formata i nalazi se u Osječkoj galeriji, dok je druga u privatnom posjedu u Zagrebu. Međutim u spomenutom oglasu Ovničević navodi da je Dreži naslikao njegov portret te da je »također i mnoge predale zemaljske na obćenito udivljenje i zadovoljstvo podpuno i savršeno snimio i srisao. Ti su portreti i pejzaži izgubljeni.

Drežijevo ime počelo se spominjati, kada je 1932/33. g. izvršena restauracija velike oltarske pale u crkvi sv. Mihajla u Tvrđi. Tada je kružila verzija, da je Dreži autor te slike, što je odlučno pobijao dr Bösendorfer, tvrdeći da je autor slike Adolf Römer. (10).

Adolf Römer

Kao što smo vidjeli ovog slikara uveo je u osječka likovna zbivanja prošlog stoljeća Bösendorfer, povezavši ga s oltarskom slikom u župnoj crkvi sv. Mihajla u Tvrđi i davši ujedno neke podatke o njemu. Po Bösendorferu rođen je Römer u Beremendu u Mađarskoj, a oženio se u Osijeku 2. 8. 1850. g. s Walpurgom Piletzky. Izgleda da nije živio u sređenim prilikama. Kada mu je umrla žena napustio je djecu i grad, te time zadao brige poglavarstvu radi opskrbe djece. Gradski senator Jos. Neumayer pod 3. 1. 1855. g. izvješćuje poglavarstvo: »Dne 1. Sečnja t. g. u gornjem gradu br. 747 umrla je supruga slikara Adolfa Römera, imenom Valeria, i zaostavila je petero djece, Gustava 11, Bandu 7, Ottiliu 6, Hugu 3 i Wilhelmu 2 God. stara, Otac otih decah Adolf Römer po svoj prilici sada u Serbskoj u Beogradu sa Slikariom se bavi, pošto njegova deca ovde bez pomoći terpu — za veće zlo prepričiti otu decu cipelaru Jozipu Begleiteru, koji ih je odma potlam smerti matere otčinski primio, za daljnje obskerbljenje ostavio jesam, počem je pako i isti čovek siroma, i tolika deca hranu i obskerbljenje trebaju, stoga mnijem, dabi Slavno Poglavarstvo u ime obskerbljenja za svaki mesec 15 for. napervo uvek iz Blagajne izplatiti dati mogao, koje bi Adolf Römer, za kojeg povratak Slavno Poglavarstvo kod General Consulata u Beogradu obratiti se može, pri svom došastju platiti imao — što Slavnom Poglavarstvu daljnjeg razpoloženja radi ponizno podnosim«. (11).

Nastaje sada dugotrajna prepiska između poglavarstva i Römera, jer se ovaj nije vratio a novac za svoju djecu samo neredovito slao, premda je obećavao da će stvar s djecom urediti. Takav postupak veoma je ozlojedio i gradske senatore. Tako senator Carl Herman s ogorčenjem izvješćuje (16. 8. 1856. g.)

da je Römer još 19. 9. 1855. g. uvjeravao da će čim ozdravi doći u Osijek i preuzeti djecu, no ni sada nakon godinu dana nije dao glasa od sebe što je »tako besvjesni čin koji ga stavlja na stupanj najbezzvrijednijih ljudi«, tim više »što je notorno poznato, da kao slikar u Beogradu dobro zarađuje«. Stoga senator Herman predlaže gradskom poglavarstvu da se Römer »na preuzimanje svoje djece, na što je kao otac po zakonima prirode i civilnim obavezan, pod eskortom dovede ovamo ...«. (12).

Römer je zaista naglo napustio Osijek na plativši niti dužni porez, bio najprije u Zemunu, kasnije je prešao u Beograd. Još iz Zemuna poslao je 29. 4. 1855. g. 32 guldena, a 9. 6. i 23. 6. po 30 guldena za svoju djecu. Novac je doznavao u Osijek na adresu: Madame Sturm. Nije poznato kako je dugo boravio u Beogradu, ali da je bio bolestan proizlazi iz liječničke svjedodžbe koju je poslao grad. poglav. u Osijek. Tamo je njegovo zanimanje označeno kao fotograf, dok u jednom aktu austrijskog konzulata u Beogradu stoji da je portretni slikar. Sam Römer se potpisivao kao slikar portreta i crkveni slikar.

Po odlasku iz Beograda prešao je u Rumunjsku, boravio je neko vrijeme u Krajovi, a kasnije u Rimmniku. Iz tog mjesta piše 29. 1. 1860. g. gradskom poglavarstvu opširno pismo, u kojem govori o izgledima za veći posao oko oslikavanja tamošnje crkve, zatim da se bavi slikanjem portreta ali da je za to slabo plaćen i stoga moli još mali poček u pogledu svoje djece. (13). Pošto su u međuvremenu njegova djeca ipak bila donekle opskrbljena prekida se daljnja prepiska, a o Römeru se više ništa ne čuje. Vjerojatno je pošao dalje trbuhom za kruhom.

Od njega u gradu nije ostao nikakav slikarski trag, osim te problematične atribucije oltarske pale u Tvrđi. Bösendorfer kategorički tvrdi da je ona djelo našeg Römera, ali za svoju tvrdnju ne pruža nikakvu dokumentaciju. Ako bi uvjetno prihvatili tu tvrdnju, tada je slika mogla nastati najkasnije do zaključno 1854. g., jer se Römer 1855. g. više ne nalazi u Osijeku. Istina je, da se u to vrijeme vršila obnova mnogih crkava u ovim krajevima i usporedo s time je izrađeno mnoštvo oltarskih slika, ali su one u glavnom rađene u duhu nazarenaca. Međutim, oltarska pala u Tvrđi je izrazito barokna kompozicija (donji dio kopija po Rubensu) s upravo naglašenim baroknim karakteristikama. Malo je vjerojatno da bi netko naručio baroknu sliku u vrijeme dominacije nazarenstva (u crkvenom slikarstvu u našim krajevima), a još manje je vjerojatno da izrada tako velike slike u Osijeku ne bi bila ma gdje registrirana. Iz svega toga može se zaključiti, da Römer nije autor ove slike, već se njen nastanak mora tražiti u znatno ranijem razdoblju. K nama je došla sigurno nakon rashodovanja baroknog inventara neke starije crkve, najvjerojatnije iz južnih austrijskih zemalja ili iz južne Bavarske. Takva rashodovanja starog crkvenog inventara nisu bila rijetka.

SLIKARSKA OBITELJ MÜCKE: J. F. MÜCKE I MARIJANA MÜCKE-JAKABFFY

Josip Franjo Mücke

Mücke je u Osijeku djelovao svega oko 5 godina, ali je zato prethodno proboravio 17 godina u Vukovaru i Đakovu, tako da njegovo slavonsko razdoblje obuhvaća 22 godine rada. Ako k tomu pribrojimo 10 godina djelovanja u

Zagrebu izlazi da je 32 godine djelovao kod nas prema 18 godina aktivnosti u Pečuhu. Opravdano je da se o njemu govori u hrvatskom slikarstvu, jer je u njemu ostavio vidnog traga. Također je opravdano o njemu opširnije govoriti u sklopu osječkog slikarstva, pošto je njegov boravak u gradu bio prilično plodan.

Josip Franjo Mücke rođen je u mjestu Nagyatad u Mađarskoj. Sporna je godina rođenja, no uzimlje se 1819. g. U Bečku je akademiju stupio 23. 1. 1835. g. i bio na njoj do 1838. g., učeći i kod prof. Leopolda Kupelwiesera. (Kelemen). Po nekim podacima izdana mu je na akademiji još i 1843. g. jedna svjedodžba. (Kelemen). Napustivši akademiju Mücke dolazi 1843. g. u Vukovar, gdje je u svibnju mjesecu iste godine izradio sliku »Žalosna Gospa« za istoimenu crkvu u Vukovaru, dobivši za nju 200 for. (1). Iduće, 1844. g. ženi se u Vukovaru s Anom Panian, koja mu 18. 2. 1845. g. rodi kćerku Marijanu Ludoviku.

U Vukovaru je Mücke radio za grofovsku obitelj Eltz brojne portrete. Također je radio portrete za obitelji grofa Pejačevića, obitelj pl. Zsitvay, te za imućne vukovarske građane. Spomenut ćemo ovdje samo neke, rađene između 1856. i 1858. g.: Kazimir Eltz, Hugo Eltz, Gabrijela Pejačević, Emerik Zsitvay, Irena Zsitvay rođena Rogulić, Sofija Schöborn-Eltz, Hugolina Eltz, portret jednog člana obitelji Eltz u narodnoj nošnji, apotekar Kirchbaum, načelnik Konstantin Birr i drugi. Izradio je u to vrijeme i neke pejzaže, posebno je vrijedan onaj mali pejzaž s motivom iz parka Eltzovih u Vukovaru.

Mücke nije bio vezan samo za Vukovar, već je radio i za okolna mjesta. Oko 1860. g. nalazi se u Đakovu, a o. Belavić ga spominje kao slikara đakovačke katedralne crkve, koji je 11. 7. 1860. g. opravljao »umjetnu i zadivnu sliku na glavnom oltaru sv. Filipa i Jakova«. (2). Radio je tada i dvije religiozne kompozicije (»Katolička vjera prima muslimana pod svoje okrilje« i »Zbor svećenika i vitezova«, sada u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu), te »Krist na križu« i »Imakulata« u đakovačkom dijecezanskom muzeju, zatim portret biskupa Strossmayera i monsinjora dra P. Sučića od Pascere, također u biskupskoj palači u Đakovu. (3.)

Kako je već spomenuto, Mücke se pojavljuje u Osijeku oko 1860. g. ili nešto kasnije i ostaje u Osijeku do 1865. g. Tu je razvio ne malu slikarsku aktivnost. S njime radi zajedno i njegova kćerka Marijana Ludovika. Najviše radi portrete. Među ostalim izradio je i ove portrete: Karla Mergenthalera (1862), Wilhelmine Mergenthaler (1862.), Portret građanina i građanke (1861.), portrete članova grofovske obitelji Normann-Ehrenfels: Rudolfa, Gustava, Karla (1863.), zatim Adelu Karolinu, Alvinu i Konstantina (1865). U tom osječkom razdoblju nastali su i portreti Mirka Reisnera te Marije Resiner rođene Mergenthaler, koji su samo signirani bez datacije. Tu je slikao i vrlo uspješni portret »Djece iz obitelji Rukavina« i kompoziciju »Saulova molitva«. Dječji portret je rađen za osječkog odvjetnika Anta Rukavinu i nastao je oko 1865. g., dok je drugu sliku Mücke poklonio kao dar za tombolu održanu 12. 2. 1865. g. u gornjogradskom kasinu u korist nabavke bijelog rublja za osječku bolnicu. (4). U Osijeku su nastale i slike izložene 1864. g. u Zagrebu, i to: »Pero cindričar Osiečki«, »Bili ne bili«, »Fanika grofica Pejačević rođena grofica Esterhazy«, »car i kralj Franjo Josip«, »jedno dijete«, »Isukrst na križu«, »Ecce homo«, »Obitelj sveta« te klecalo sa slikom svetih slavenskih apostola Ćirila i Metudija, kako ove slike naziva »Album Uspomenica na prvu dalmatinsko-hrvatsko-slavonsku izložbu plodnih, tvorinah i umjetninah u Zagrebu. god. 1864«.

Mückeovo sudjelovanje na toj izložbi bilo je zapaženo, on sam nagrađen srebrnom kolajnom. No više od toga, Mücke je uvidio da Zagreb pruža povoljnije materijalne mogućnosti za njegovu slikarsku egzistenciju nego Osijek, pogotovo na području historijskog slikarstva, s obzirom na opći interes za narodnu povijest koji se tada počeo javljati u Hrvatskoj. Stoga je odlučio prijeći u Zagreb. Učinio je to negdje u jesen 1865. g., jer već u prosincu iste godine čitamo u *Agramer Zeitung* (5) dva prikaza Mückeovog ateljea, koji je tada bio smješten na Savskoj cesti pokraj kuće Gerbert. Pisac članka ne štedi s pohvalama za Mückea i veli da je on »bezuvjetno sljedbenik staronjemačke škole koji će među slikarima genrea i portreta zauzeti nesumnjivo eminentno mjesto, ako bude počašćen značajnim narudžbama i poduprijet od umjetničkih mecena«. Za njegovo slikarstvo kaže dalje: »Mücke razumije oko razonoditi, srce potaknuti, fantaziju oživjeti različitim predožbama i razum staviti u najugodniju aktivnost«.

U Zagrebu naišao je Mücke na dobar prijem. Odmah početkom 1866. g. dobio je oveću narudžbu za izradu portreta Nikole Šubića Zrinskog, a u povodu proslave 300 godišnjice opsade Sigeta. Zatim se bacio na veliki pothvat. Naumio je naslikati seriju kompozicija iz hrvatske povijesti i za njih izraditi litografije te ih tako popularizirati u javnosti. Pristupio je najprije izradi 12 litografija i putem novinskih oglasa tražio pretplatnike. No nije uspio svoj pothvat u cijelosti realizirati, jer Narodni muzej u Zagrebu na koga je Mücke u prvom redu računao da će otkupiti slike, nije za to ima sredstava, pa je stoga došlo samo do djelomične realizacije, tj. Mücke je naslikao samo 4 od planiranih 12 slika, i to najprije slike »Dolazak Hrvata u Hrvatsku« (1867) i »Savez Ljudevita Posavskog sa Slovencima« (1868). Od litografija izradio je samo 8, uglavnom iz istih razloga. Još dok se nadao uspjehu svojeg pothvata bavio se Mücke mišlju da u Zagrebu otvori privatnu slikarsku akademiju. U povodu toga pisao je *Slavjanski Jug*, Zagreb (6): »G. Mücke zauzet je veoma za našu domaću umjetnost, pa nam je nekom prigodom očitovao svoju liepu namjeru, da bi naime, kad bi mu se iole išlo na ruku, želio ustanoviti u Zagrebu u maloj mjeri slikarsku akademiju, gdje bi se svake godine moglo podučavati nekoliko talentiranih osoba u slikarstvu. U nas imade liepih talenata, al neima prilike, da se razvijaju. Treba dakle sva sredstva upotriebiti, da malo po malo napredujemo«. Dakako, s poteškoćama oko prodaje svojih slika iz hrvatske povijesti pala je u vodu i ova ideja o osnivanju slikarske akademije.

1869. g. dobio je narudžbu grad. poglavarstva u Zagrebu za izradu portreta kralja i kraljice za 1200 for. Slike su rađene po fotografiji. Za streljačko društvo u Zagrebu radio je dalji jedan portret kralja (do koljena), također po fotografiji. Zatim je 1870. g. dovršio 2 slike iz planirane serije histor. kompozicija, i to: »Smrt Stjepana II poslednjeg Držislavića« i »Razjareni Hrvati ubijaju Ljutomisla«. Plodna je bila i 1871. g. Nastale su slike: »Sakupljač stareži«, »Samostansko vino«, »Sv. Rok« i nekoliko portreta. Za prvu od navedenih slika kaže izvjestitelj *Agramer Zeitung* (7) ovo: »Sadržaj slike je uzet iz dnevnog života, to je jedna od onih spodoba koje danomice susrećemo na ulicama Zagreba. Staretinar sjedi pri jednostavnom doručku, luk, kruh i vino, te besciljno gleda pred sebe. Ovaj škrti siže izveden je na slici s ljubavlju i marljivošću. Tehnika slike je dobra, slika je rađena lako i prirodno je prikazana, optika je briljantna, oblici odskaču od platna iznenađujućom plastikom, svako lovljenje efekata je izbjegnuto, slika je rađena rijetkom prirodnošću uz napuštanje svih

vještačkih pomoćnih sredstava, a to je zadaća čija se teškoća može sagledati tek onda kada se ima na umu, da je slikar skoro sve slikao u sivom, te naravnost polučio isključivo dodavanjem toplih i lomljenih tinti i polusjena«. Citiramo ovu recenziju Mückeove slike, jer je karakteristična za tadanje gledanje na genre slikarstvo i jer pokazuje stanovitu stručnost samog recenzenta. Za sliku »Samostansko vino« izvjestitelj spomenutog lista navodi, da ju je kupio ljekarnik Mitlbach koji posjeduje »rijetku zbirku vanrednih slikarskih djela, od kojih i dvojice klasičnih italijanskih majstora«.

U povodu dana učitelja mjeseca kolovoza 1871. g. bila je u Zagrebu održana izložba nastavnih učila na kojoj je sudjelovao i Mücke s nekoliko slika u korist nabave učila. Izlagala je i njegova kćerka Marijana, tada već udana Jakabffy. Tom prilikom bila je izložena i čuvena zbirka umjetnina Ruppertshovena von Boll iz Zagreba. Iste 1871. g. portretirao je biskupa Strossmayera. Oko isplate honorara od 80 for. bilo je dosta muke, no našla se »odmah liepa kita prijateljah umjetnosti, koja (mu) je velikodušno u pomoć pritekla, te svotu od 80 for. a. v. za tu sliku, koja je bez dvojbeno najbolji sadašnji plod Mückeov, izplatila«. (8) U 1871. g. izradio je još oltarnu sliku »Sv. Tomo Apostol« za grobljansku kapelicu u Kamenici, a darovao ju je Tomo Gajdek kanonik zagrebački.

Premda je Mücke doselio u Zagreb još 1865. g. podnio je molbu za pravo građanstva tek 16. 3. 1872. g. U njoj uz ostalo piše: »Pokorno podpisani slikarski je umjetnik i za hrvatsku historiju te umjetnost kako si laskati smije dobro zaslužan, te odlikovan sa srebrnom kolajnom po Visokoj vladi. . .«. Gradsko je poglavarstvo udovoljilo molbi i Mückea imenovala pravim građaninom Zagreba uz naplatu takste od 24 for., a 18. 4. 1872. g. položio je Mücke građansku prisegu na ruke podnačelnika Zagreba Pavla Hatza. (Ulčnik).

1874. g. izradio je portret Đura Crnadka, dugogodišnjeg zagrebačkog podnačelnika, te portret njegove supruge Marije. Nadalje je iste godine portretirao Josipa i Tereziju Smekal, te malu dvogodišnju Lauru Jurković. (Ulčnik).

Onda iznenada, ma da pravi građanin Zagreba, Mücke napušta 1875. g. taj grad i preseljava u Mađarsku, u Pečuh. Što ga je nagnalo na taj korak nije poznato. Da li materijalne prilike? Premda nije živio bogato, čini se da to nije bio pravi razlog. Da li razne spletke i ogovaranja? Doduše Agramer Zeitung od 24. 8. 1871. g., u povodu Mückeovog izlaganja na Dan učitelja, navela je tada da je Mücke na »podmukao način napadnut od obskurnih ljudi«, ali da je sam ban kod otvaranja izložbe Mückeu odao puno priznanje. Po Ulčniku Mücke je među građanima Zagreba bio obljubljen i cijenjen. »Kod Mückeovih bilo (je) uvijek veselo, naročito kad bi se primila koja veća svota za naručenu sliku. Živilo se dosta boemski, ali ipak na otmjen način. Mückeov dom pohađali su i ostali tadanji zagrebački slikari, naročito Ferdo Quiquerez, koji je s Mückeom često dijelio i zlo« (Ulčnik). Da li je razlog odlasku bila spoznaja da postepeno pada u zaborav, da na scenu likovnog života Zagreba stupa nova mlada generacija, školovana već u Münchenu i u Italiji? Na ovu dilemu ne možemo dati određeniji odgovor.

Preseljenjem u Pečuh prestaju vijesti o Mückeu. O njegovom tamošnjem radu znamo relativno malo. Po dolasku onamo radio je freske u tamošnjoj sveučilišnoj crkvi, koje su prilikom restauriranja 1925. g. uništene. U Na-

cionalnom muzeju u Budimpešti, u povijesnoj zbirci, nalazi se nekoliko njegovih slika, a u muzeju Janus Pannonius u Pečuhu portreti Franja Deaka iz 1876. g. (203 x 127 cm), Janka Janosa, župnika u Karaszu iz 1876. g., te dra Ivana Bela iz 1882. g. Osim toga portretirao je kanonika Huga Ankera (1875/76) koji je 1869. g. držao propovijed u Zagrebu, zatim kanonika Dobszaya (sign. Mücke 1876, 14. IV), portret Mihajla Vitkovitsha iz 1878. g. Po jednoj verziji radio je od 1879. g. pa nadalje freske u licejskoj crkvi u Pečuhu. Tom prilikom je pao sa skela, ozlijedio se i od posljedica umro. (9).

Umro je u Pečuhu 1. 10. 1883. g.

Marijana Ludovika Mücke.

Mückeova kćerka Marijana bila je također poznata slikarica, po Kršnjavom čak bolja od oca. Doduše njena se djelatnost najvećim dijelom proteže na razdoblje zagrebačkog boravka, ali jer je zajedno djelovala s ocem u Osijeku (1860—1865) te s njime zajednički izlagala u Zagrebu 1864. g. moramo se ovdje na nju osvrnuti, tim više što je ona jedna između triju slikarica koje su tada bile u Osijeku (Marija Atanasijević, Amalija Hötzenndorf) za koje znamo.

Marijana Ludovika Mücke je rođena u Vukovaru 18. 2. 1845. g. Svoje prve slikarske poduke primila je od oca. Udala se 1871. g. za časnika trgovačke plovidbe Ivana Jakabffyja i preselila k njemu u Pečuh, no nije bila dugo u braku, jer joj je muž umro 1877. g., poslije čega se vratila u Zagreb. Ponovno se udala 1890. g., za financ. tajnika Ladislava Božića, po čijem je umirovljenju prešla na njegovo imanje u Sotim kod Vukovara, gdje je umrla 18. 5. 1919. g.

Slikarska djelatnost Marije Mücke u Osijeku protezala se na genre i portret. Na gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1864. g. izložila je sliku koju katalog nazivlje »Prvi jad«.

Međutim u Zagrebu (kao udova Jakabffy) razvila je znatnu aktivnost. 1887. g. naslikala je kompoziciju »Pohod blažene djevice Marije Elizabeti« za crkvu sv. Marije od pohoda, po narudžbi kanonika Budickog. Kao modeli za Mariju i Anu pozirale su Marija Prikril, obljubljena članica zagrebačke opere (kasnije udana za sisačkog odvjetnika dra Vladimira Crnadka) i Laura Jurković, supruga vladinog savjetnika i književnika Janka Jurkovića, što potvrđuje da je imala pristup i u najviše zagrebačko društvo, ali i to da je Marijana svoje figuralne kompozicije radila po živim modelima, za razliku od oca koji je figure na svojim kompozicijama radio po lutkama, kako to tvrdi Kršnjavi. Iste godine portretirala je Mariju Prikril kao kraljicu Margaretu de Valois u Mayerbeerovoj operi »Hugenoti«. (Ulčnik).

Iz bilješke u Narodnim novinama (10) saznajemo da se Marijana Mücke 1888. g. vratila s putovanja po Italiji i da uživa lijep glas kao slikar portreta i crkvenih slika. »Slikarstvo je učila na akademiji u Mletcih, nauke pako o restauraciji starih slika kod glasovitog profesora Bottia u Mletcih« veli se dalje u toj bilješci. Godine 1889. izradila je i izložila u trgovini Julija Hühna u Ilici portret jedne zagrebačke ličnosti, tj. »portret poglav. gosp. Rikarda pl. Waltera-Walterthalskog, tajnika zemaljske vlade i majora u pričuvu domo-

branstva«, kako su to registrirale Narodne novine (11) i k tomu primijetile, da je slika »ama da progovori te se po njoj očito vidi, da je dar umjetničina oca, pokojnog slikara Mückea, koji je u svoje doba u Zagrebu izdao više lijepih slika iz hrvatske poviesti, prešao i na njegovu kćerku«. Atelje Marije Mücke nalazio se tada u Zagrebu u Dugoj ul. 64 (12).

Još dok se Marijana nalazila u Italiji (Veneciji) upozorio je općinstvo na nju kanonik Adolfo Veber. U Katoličkom listu br. 46 od 18. 11. 1886. g. preporučuje »domaću kćer Marijanu Jakabffy, rođenu Mücke iz Osieka, slikaricu, koja je crkveno slikarstvo izučila u Rimu. Njeka njezina djela, koja je vidio, sklonila su prečastnog g. Franju Budickoga, da je našoj vrlo vještoj umjetnici povjerio izradu slike Posjeta Marijina za crkvu S. Marije u Zagrebu. Od nje ima kod mene, ter ju može svatko vidjeti, i slika sv. Ivana Krstitelja, visoka 197, a široka 133 centimetara, izrađena po Tizianu, koja se može dobiti u bezcienje za stotinu forinti. Ta bi slika vrlo liepo pristajala u crkvi za veliki, a u velikoj i za mali oltar. Umjetnica je odlučila vještinu svoju posvetiti crkvam svoje domovine, pa ju ja svakomu što toplije preporučam, neće požaliti troška. Tko bi imao svoju naručbu, neka se obrati na nju u Mljetke, pod naslovom: Signora Marianna de Jakabffy pittrice, Venezia. Posina s. Silvestro Nr 1111., gdje ona časovito stanuje, a za nje koliko mjesecih bit će u Zagrebu«.

Njen lik predstavio nam je J. F. Mücke na portretu iz 1871. g. (Moderna galerija, Zagreb), kada je Marijani bilo 26 godina, vjerojatno neposredno prije braka s Jakabbfyjem. To je jedan od Mückeovih dobrih portreta a prikazuje Marijanu u poprsju, 3/4 en face lijevo. Ima nisko počesljanu kosu, povisoko čelo i nježni oval lica, te sočne usnice. Odjevena je u svilenu bluzu pepeljaste boje, ima čipkasti okovratnik, na prsima medaljon, pogled otmjen.

SLIKARI GIFFINGER I MORETTI

Franjo Giffinger.

Giffinger je bio putujući slikar. Kao takav nije stalno boravio u Osijeku, nego se nekoliko puta navraćao u Osijek i opet ga napuštao, već prema tome kakve su bile mogućnosti za narudžbe. Prvi puta se pojavljuje u Osijeku mjeseca kolovoza 1866. g., dakle još za života Huga Hötendorfa. Po tadanjem običaju navijestio je svoj dolazak oglasom u novinama i ponovio ga tri puta (1). Oglas je zanimljiv kako po svojem sadržaju tako i po načinu kojim su si slikari tada morali stvarati publicitet, pa ga stoga u cijelosti (u prijevodu s njemačkog) citiramo: »Franjo Giffinger slikar portreta i historija. Na mojem proputovanju slobodan sam upozoriti poštovanu publiku na moju umjetnost u slikanju portreta, te umoljavam one koji su voljni dati se od mene slikati, da me što prije počaste svojim narudžbama. — Ja sam, nažalost, rođen gluhonijem, pitomac Bečke slikarske akademije, gdje se nalazi od mene uljem naslikani vlastiti portret, koji se kao veoma uspjeti čuva u galeriji akademije. Slikam u ulju u svim veličinama i mogu dati jamstvo, da će po meni izrađeni portreti odgovarati svim zahtjevima umjetnosti i sličnosti. Narudžbe se primaju prije podne do 12 sati i poslije podne od 2 do 5 sati. Stan: u gostionici k Zlatnom bunaru, Njemačka ulica, Gornji grad«.

Podaci u oglasu su točni. Giffinger je odista od rođenja bio gluhonijem. Rodio se 1826. g. u Novom Sadu ili njegovoj okolini, svršio je školu za gluhonijeme i učio tri godine u litografskom zavodu Michael Troch u Petrovaradinu. Na bečku akademiju se upisao 12. 5. 1846. g. te ostao na njoj do 1849. g., koje je godine polazio i tečaj za restauriranje slika, a prema jednoj bilješci u akademijinom protokolu bio je i privatni učenik F. G. Waldmüllera. Čini se da je poslije školovanja na akademiji ostao još neko vrijeme u Beču, vjerojatno zabavljen restauratorskim poslovima i portretiranjem. Giffinger u citiranom oglasu navodi i svoj autoportret u akademijinoj galeriji, koji se međutim izgubio. (Kelemen).

Bečki se boravak po svoj prilici prekida oko 1851. g. i poslije toga se Giffinger vraća u zemlju. Njegovo kretanje možemo pratiti na temelju portreta, koje je veoma pedantno signirao i datirao. Godine 1853. nalazio se u Vojvodini, 1855. g. u Novom Sadu, 1856—1866. g. je portretirao u raznim mjestima Srbije, Banata, možda i u Srijemu, a 1866. g. pojavljuje se u Osijeku gdje ostaje do 1868. g., zatim odlazi 1869. g. u Slav. Brod i Vinkovce te ondje portretira, 1870. g. ga smrt oca vodi u Novi Sad, ali iste godine ponovno je u Osijeku, 1873. g. slika u Srem. Mitrovici, 1876. g. radi više portreta u Beočinu i Osijeku, 1877. g. portretira u Tovarniku, Vukovaru i Osijeku, a 1878. g. nastavlja rad u Vukovaru i Osijeku. Poslije toga mu se gubi svaki trag, pa se uzimlje da je nedugo zatim i umro, no kada i gdje nije utvrđeno. (Kelemen).

Iz prednjeg se vidi da je u Osijeku boravio 1866—1868. g., 1870. g. a 1876—1878. g. bio je zaposlen na liniji Vukovar—Osijek. Za to vrijeme izradio je u Osijeku 22 portreta, od kojih se 14 nalaze u Osječkoj galeriji, 12 portreta u Slav. Brodu, 7 portreta u Vukovaru, 3 portreta u Vinkovcima i 3 portreta u Zagrebu. Ukupni broj njegovih do sada utvrđenih portreta iznosi 61. Nije utvrđeno da je osim portreta radio slike drugog genrea. Bio je, dakle, isključivi portretist.

U Osijeku je u glavnom portretirao građane srednjeg staleža. Nije imao pristup u domove slavonskih feudalaca kao Mücke, već je u tom pogledu bio sličan Pfalzu, kojemu je također srednji stalež bio naručilac portreta. Giffinger je u Osijeku portretirao poštara Šljivarića, jednog mladog muškarca iz obitelji Woydicka, potom člana trgovačke obitelji Argirovića iz Doljnjeg grada, tj. Gligorija Argirovića koji je kao posljednji svojeg roda umro u Osijeku 1883. g. Slijede portreti Adolfa Junga, Cecilije Jung, rođ. Pavijanović, portret nepoznatog građanina, portreti Antuna i Marije Truhelke, portret muškarca iz obitelji Belovitić i drugi.

O Giffingerovu prisistvu u Osijeku u toku tih nekoliko godina, osim citiranog oglasa, nemamo niti jednu novinsku ili drugu kakvu bilješku, pa prema tome ne znamo niti suvremeni sud o njegovim slikama i da li su po njemu izrađeni portreti odista odgovarali »svim zahtjevima umjetnosti i sličnosti«, kako je tvrdio u svojem oglasu i za što je bio spreman dati i jamstvo. Nekoliko njegovih najboljih portreta pokazuje, da je Giffinger bio pažljivi promatrač čovjekova lica i da je u mnogo slučajeva uspio iza vanjštine prodrijeti u nutarnji život svojih modela, fiksirajući pronicljivo njihovo zbivanje i njihov duševni profil, njihovu ličnost.

Ivan Moretti.

Ivan Moretti se sasvim iznenada pojavio u gradu, boravio u njemu nešto preko 4 godine i opet ga iznenada napustio. I on je, dakle, samo prolaznik, no jer je djelovao u svojstvu učitelja crtanja na gradskoj risarskoj školi i prema tome zauzeo vidnije mjesto, a k tomu ostavio za sobom nekoliko vrijednih portreta, umjesno je da se o njemu piše i u ovom pregledu (2).

Moretti je rođen 13. 11. 1843. godine u Splitu, a slikarski se školovao u Italiji. Ne raspoložemo s podacima o njegovoj mladosti i školovanju. U Osijek je došao 1869. g., kada je poslije smrti Huga Hötendorfa bio raspisan natječaj za popunjenje mjesta učitelja crtanja na gradskoj risarskoj školi. Moretti sudjeluje u natječaju 9. 11. 1869. g. i uspije, premda je jedna skupina građana protestirala protiv izbora. 1. 2. 1870. g. Moretti je definitivno primljen u službu. Nije dugo ostao na tom mjestu. Da li nezadovoljan s prilikama u Osijeku ili radi zdravlja supruge Italijanke, no 1873. g. Moretti je otkazao službu (u molbi navodi zdravstveno stanje supruge), napustio Osijek i prešao u Đakovo. Zatražio je pomoć u biskupa Strossmayera za nastavak slikarskog školovanja u Veneciji. Boraveći u Đakovu izradio je ondje nekoliko portreta tamošnjih građana, ali nije sudjelovao na oslikavanju đakovačke katedrale, kako se navodi u našoj Enciklopediji likovnih umjetnosti, jer je katedrala iznutra izbukana tek 1873. g. kada je dekorativne radove u kupoli započeo Abondio Isela, a kasnije nastavio rad Josip Voltolini, također Splitsanin, pošto je Abondio Isela napustio Đakovo započevši tek dekoracije.

Biskup je u Morettija vidio značajnu nadarenost i računao s njime za hrvatsku školu u Zagrebu. Putem Franje Račkog zauzeo se da mu se dodijeli zemaljski stipendij. Opremljen biskupovim popratnim pismom uputio se Moretti u Zagreb i posredovanjem Račkog bio primljen kod bana, no nije dobio stipendij već samo obećanje, jer »da ne ima taj čas ispražnjena stipendija, pokle je jedan dopitan Rendiću« javlja Rački biskupu (3).

Oslonivši se na dato obećanje Moretti je pošao u Veneciju, gdje se obreo 1874. g. ne čekajući da se riješi pitanje njegova stipendija. Strossmayer ga nije zaboravio. Naručio je kod njega kompoziciju »Rastužena Majka Božja s mrtvim Isusom« (Pieta). Na dan 29. 4. 1875. g. piše Strossmayer Račkom: »Iz Mletaka dolazi na Vas slika učinjena Morettijem. Vele mi, da je lijepa. Dobro bi bilo, da taj mladi čovjek dobije stipendium, ali pod uvjetom, da se povraća u Zagreb i pomogne stvarati 'hrvatsku školu'. Mislim da Kršnjavi ima stipendium. Mogo bi taj stipendium dobiti na dvije godine Moretti, ali na svaki način pod uvjet gornji« (4). Iz tog slijedi da uza sva nastojanja Moretti do 1875. g. nije dobio stipendij. Naručena slika »Pieta« stigla je u Zagreb tek mjeseca studenog 1875. g.

Poslije toga ime Morettija više se ne spominje kod nas, niti se Moretti vratio u Hrvatsku. O daljnjem životu Morettijevom zabilježeno je, da je 1886. g. izložio u Milanu dvije slike, potom da je otišao u SAD, gdje mu se zameo trag (5).

Iako je Morettijev boravak u Osijeku i Slavoniji bio kratak, ipak je za sobom ostavio čitav niz dobro slikanih portreta. Među njima spominjemo ove portrete: Građanku Blau, Građanina Blaua, Portret Osječanina, Portret Gillminga, Portret supruge Gillming, četiri portreta iz obitelji Fischer, Ženu

u balskoj toaleti, portret učiteljice Slavke Oblak, portret gospođe Petru, Zrinski i Frankopan (historijska kompozicija), dok se u Đakovu nalaze tri portreta. Svi ti portreti odnose se u glavnom na nekoliko imućnih osječkih obitelji (izuzev đakovačke portrete). Te portrete obilježava realistička opservacija, strog crtež, stroga modelacija i solidna slikarska izvedba, provedena konzekventno do kraja. Moretti je bio trijezan promatrač, racionalna priroda sklona metodičkom radu. Kod portreta je bio više zainteresiran za vanjsku pojavu i ambijent nego za unutarnji život portretirane osobe.

STRANI SLIKARI PROLAZNICI

Ne treba smetnuti s uma niti okolnost, da u grad često navraćaju strani slikari, ponajviše iz Pečuha, Beča i Budimpešte i da duže ili kraće vrijeme borave u gradu, nuđajući građanstvu svoje usluge u slikanju portreta ili druge svoje slike. Tako se češće pojavljuje u Osijeku Sigmund Nachod iz Pečuha. U gradu je boravio krajem 1866. g. i svoj je dolazak najavio oglasom u novinama (1). Napomenuo je ondje da je akademski slikar, da je odsjeo u gostionici kod Zlatnog bunara u Gornjem gradu, gdje je otvorio svoj atelje i da slika portrete, historijske slike i drugo. Novinska bilješka još nadovezuje, da je Nachod za kratko vrijeme svojeg bavljenja u gradu naslikao nekoliko portreta osječkih građana, koji su izloženi u knjižari Karla Lehmana i Karla Harscha i koji se ističu finoćom crteža, živim koloritom i frapantnom sličnošću. Radi uljene slike i akvarele. O tom istom Nachodu čitamo da je još i 1867. g. boravio u gradu, da ima svoj atelje u hotelu Kasino i da je već naslikao nekoliko vrsnih portreta (2).

Nešto kasnije, tj. 1872. g. (3) pojavljuje se u Osijeku Johann Zuschik s izložbom slika, koju je oglasio kao izložbu I bečkog slikarskog instituta Johanna Zuschika (!). Pojedina slika sa zlatnim okvirom stajala je 6 forinti pa na više, a slike su prikazale pejzaže, arhitekturu, lovačke scene, te svetačke i genre prizore. Upozoravao je građanstvo da se kod njegovih slika ne radi o uljnim otiscima. Taj je Zuschik istovremeno čistio i lakirao stare slike, a izložio je svoje slike u kazališnom foajeu. Boravio je samo 10 dana u gradu.

Neposredno poslije Zuschika, tj. u mjesecu srpnju iste godine, pojavljuju se u gradu braća Adler i nude na prodaju »prave pariske i bečke uljene slike, kao predjele, prizore sa životinjama, arhitekture, figuralne slike i portrete«, zatim sve vrste uljem slikanih svetih slika. Istodobno preporučuje građanstvu veliki izbor zlatnih okvira. Sve to uz plaćanje u gotovom ili u mjesečnim obrocima, pri čemu se roba odmah nakon plaćanja prvog obroka isporučuje (4). Iz novinskog oglasa se ne može razabrati odakle dolaze braća Adler, niti što su zapravo, ali se čini da su to u prvom redu trgovci umjetninama.

Još jedan Adler, kao prolaznik slikar, pojavljuje se u Osijeku, i to 20 godina kasnije, tj. 1892. g. Bio je to M. Adler. Otvorio je svoj atelje u Pejačevićевой ulici, u kući bivšeg vlasnika Lukića. »Svojedobno izloženi portret gospodina Gustava Ellenbergera jamči za izvršni rad imenovanog slikara portreta. Crteže i uljane slike izrađuje po fotografijama« veli novinska bilješka o njemu (5), iz čega slijedi, da je ovaj slikar češće posjećivao grad. To potvrđuje i okolnost da je ponovno izašla o njemu novinska notica (6) sadržaja: »Slikar portreta gospodin M. Adler, koji ovdje boravi, izložio je u Kapucinskoj

ulici u trgovini slika portret ministra trgovine (Baross) u povodu njegove smrti, čija vjerna sličnost i umjetnička izvedba su naišli na opće priznanje. Također je pravo umjetničko djelo izloženi portret njegova veličanstva«. Zatim je Adler izradio daljnja dva portreta, jedan velikog župana Ervina pl. Cheha, a drugi pl. Delimanića. Za ta dva portreta Slavonische Presse (7) bilježi: »Portret gospodina velikog župana Ervina pl. Cheha, izrađen po slikaru gospodinu Adleru, koji samo još kratko vrijeme boravi u Osijeku i koji je od nekoliko dana izložen u trgovini pokućstva Rajal, uzorni je primjerak crtačke umjetnosti«. »Također uljena slika koja prikazuje gospodina pl. Dellimanića je vrlo uspješna te najbolje preporučuje njegova autora publici«. Čini se, da su svi ti portreti rađeni po fotografijama ili po nekim drugim predlošcima, što je kod tih putujućih slikara bio čest slučaj.

SLIKARI ĐACI GRADSKE RISARSKJE ŠKOLE I HUGA HÖTZENDORFA

Već smo spomenuli, da je na Gradskoj risarskoj školi u Osijeku odnosno kod Hötendorfa učio velik broj đaka koji se i kasnije spominju kao slikari. Bösendorfer nabroja slijedeća imena: Marija Atanasijević, Amalija Hötendorf, Julijo Bozetti, Ivan Kugli, Melchior Leicht, Josip Montian, Antun Narančić, Jakov Schwarz, Dane Pachmann, Josip Zache, Iso Kršnjavi, Adolf Waldinger. Među njima posljednja dvojica su besumnje najznačajniji. O ostalim znamo malo, gotovo ništa. Još manje znamo o njihovoj slikarskoj djelatnosti. Nije nam došla do ruku niti jedna slika ili crtež koji bi bili potvrda njihova likovnog bavljenja.

Marija Atanasijević bila je kćerka uglednog osječkog građanina i gradskog fizika dra Vase Atanasijevića. Izlagala je na Gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1864. g. »slike s mastima, smišljeni i prirodni krajolik (vrdnička kula)«, kako ih nazivlje izložbeni katalog (1). Izložila je, dakle, više uljenih slika, pejzaža, a kao priznanje za rad dobila je bakrenu kolajnu. Iz istog kataloga razabiremo, da su na toj izložbi sudjelovali Julijo Bozetti, Melchior Leicht, Josip Montian., izloživši razne drvene modele (Bozetti), nacрте gospodarskih strojeva (Leicht) te nacрте i projekte raznih iznalazaštva (Montian), što govori za to, da su to bili obrtnički radovi, odnosno radovi za primjenu. Međutim, katalog izričito spominje kao Hötendorfovog đaka Ivana pl. Kuglera iz Osijeka, koji je izložio sliku »sa mastima predstavljajuća okolicu«. Nadalje spominje Antuna Narančića iz Osijeka, koji je izložio sliku »popečitelja rata Srbije Vučića i župnika Stiepana Marijančevića (Marjanovića, op. m.). Za Narančića stoji još napomena: »koji je osim mnogih povjestnih slika i ove dvie izradio«, što bi značilo, da je Narančić bio slikar historijskih tema i da je izložio više takvih slika. Nadalje čitamo u katalogu, da je Dane Pachmann iz Ivankova, pukovnije brodske, izložio »smišljenu glavu« i »zvierokradice«, a Jakob Schwarz iz Osijeka risarije olovkom. Ovaj posljednji bio je kasnije ličilački obrtnik i imao dobro uvedenu ličilačku radnju u Osijeku. Za Narančića i Kuglera nemamo podataka o njihovoj slikarskoj aktivnosti, osim navedenih u spomenutom katalogu.

Dane Pachmann postao je svećenik i kao župnik služio u raznim mjestima, među ostalim u Ivankovu i Mikanovcima. Prvi put o njemu čitamo u Zagre-

bačkom katoličkom listu iz 1854 g. (2) »Tverdski župnik g. Daniel Pachman naslikao je minule godine svojom rukom krasnu veliku oltarsku sliku, koju je svojoj cerkvi poklonio...«. U više navrata spominje ga i Kršnjavi. Tako u knjizi »Pisma iz Slavonije« iz 1882. g. govoreći o mjestu Ivankovo kaže: »Župnik u Ivankovu ljubitelj je umjetnosti, pače sam slika. Nećemo vriedjati njegovu čednost, pa javno suditi o njegovih radnjah, koje on sam na javnost neiznaša«. Zatim u kalendaru »Jeka od Osijeka« za 1920. g., pišući o slikaru Sturm u kaže, da je jednu vrlo dobru Sturmovu sliku posjedovao župnik Pahman u Mikanovcima, a 1923. g. u zagrebačkom Morgen od 23. 12. u članku »Počeci umjetnosti u Hrvatskoj« ponovno spominje župnika Pachmanna u Ivankovu, ali ne navodi njegove slike (3).

Ostaje još Josip Zach iz kruga Hötendorfovih učenika. Kod ovog imena pojavljuje se okolnost koja zbunjuje. U zagrebačkom privatnom posjedu postoje dvije slike s motivom šumskog pejzaža, zimska i jesenja šuma. One nose sva obilježja Hötendorfova stila i načina slikanja, osobito zimska šuma. Tu vidimo izbor motiva, oblikovanje »karakterističnog drveta«, vegetaciju, figuralnu stafažu i ostalo posve u duhu Hötendorfa. Slika je signirana s Franz Zach 1830. U kakvom odnosu stoji Franz Zach prema Josipu Zachu, da li se ovdje radi o ocu i sinu ili je Josip istovjetan s Franzom, sve su to otvorena pitanja. Zbunjuje godina nastajanja slike per 1830, jer je tih godina i sam Hötendorf bio slikarski početnik i tek mu je predstojalo slikarsko školovanje u Beču. Prema tome Franz Zach nije tada mogao biti njegov učenik, a niti je obrnut slučaj vjerojatan. Ostaje činjenica da je u to vrijeme postojao u Osijeku slikar Zach i da je za sobom ostavio slikarski trag u spomenutim slikama, koje su u Zagreb dospjele također iz posjeda jedne stare osječke obitelji.

Godine 1861. pojavljuje se ime Adolfo Kniewald, koje također stoji u vezi s Hötendorfom. U Grafičkoj zbirci Sveučilišne knjižnice u Zagrebu postoji njegovih 14 crteža olovkom, koje pokazuju studije pejzaža, šuma, seoskih kuća, fragmenata raslinstva, lišća, granja. Neki su od njih signirani i datirani. Najraniji datum je 21. 3. 1847. g. i prikazuje pejzaž s rijekom, dok su za nas zanimljivi crteži s oznakom »Esseg Juni 861« s motivom guste jelove šume, te crtež s istom oznakom »Esseg Juni 861« a prikazuje studiju pejzaža. Upravo taj crtež je za nas interesantan, jer je to čista kopija Waldingerova crteža s oznakom »Unweit der Pusta von Čalogovič (Esseg) 1861« i s potpisom lijevo dolje »A. Waldinger«. Te je godine Waldinger završavao svoje slikarsko školovanje kod Hötendorfa i spomenuti crtež je rađen potpuno u učiteljevu duhu.

Kniewald je bio vojno lice, pa je možda samo prolazno boravio u Osijeku. Crtež »Studija pejzaža«, bez signature i datacije, prikazuje veliko lišće i cvijeće, te ga po načinu izvedbe veoma približava Hötendorfu, što znači da je poznao njegove crteže, a možda je i radio u njegovom ateljeu, odnosno polazio njegovu crtačku školu.

Odvojeno od ovih imena koja su vezana za risarsku školu i Hötendorfa kao njegovi đaci moramo promatrati Franju Giragosa, jer se on pojavljuje kao suplent Hötendorfa na risarskoj školi. To proizlazi iz namire koju je Giragos potpisao i kojom potvrđuje prijem iznosa od 75 for. za zamjenjivanje u vremenu od 1. 10. 1868. do 1. 3. 1869. g., tj. za 5 mjeseci po 15 for. mjesečno (4).

Pošto je Hötzen Dorf umro 28. 2. 1869. g. zatražio je Giragos od gradskog poglavarstva da ga postavi za privremenog učitelja risarstva, no nije imao sreće, jer je primio obavijest poglavarstva »da mu se prošnja više u obzir uzeti nemože, pošto je za privremenog učitelja risarstva Josip Sabo izučeni i izpitani risar postavljen« (5).

Giragos je porijeklom bio Grk, a došao je u Osijek iz Beča. Rođen je oko 1820. g. Njegova žena Marija, rođena Carre bila je Francuskinja. Iz oglasa u *Esseker Lokalblatt und Landbote* (6) proizlazi da je podučavala u francuskom jeziku, zatim pianoforte i u ručnom radu.

O likovnoj djelatnosti Giragosa znamo malo. Bavio se pretežno grafikom: crtanjem i bakrorezom. Jedna njegova originalna ploča čuvana je u privatnom posjedu i bila izložena u Osijeku 1935. g. Giragos je umro u Osijeku 16. 3. 1907. g. u 87. godini života (7).

Također treba ovdje spomenuti i slikara Erbena. To je bio ličilac, koji se bavio i slikarstvom. *Esseker Lokalblatt und Landbote* od 2. 9. 1868. g. objavljuje da Erben namjerava dati na žrijebanje »seriju svojih izvrsnih slika«, a slika »koja prikazuje 'Glavni trg u Gornjem gradu' treba biti glavni zgoditak«.

Adolf Waldinger

Centralna ličnost osječkog slikarskog kruga 19. stoljeća i njegov najznačajniji predstavnik svakako je Adolf Waldinger. Za života malo poznat umro je zaboravljen, da bi poslije smrti pao posve u zaborav. Moralo je proći gotovo 30 godina do dana kada je novinar Ernest Dirnbach 10. 9. 1933. g. u Hrvatskom listu, Osijek objavio članak pod naslovom »Adolf Waldinger. Osječki slikar prošlog stoljeća« i time u stvari ponovno otkrio tog slikara. Dirnbach je u tom članku dao temeljne podatke iz Waldingerove biografije i pobudio pozornost javnosti i stručnjaka za ovog slikara. Od tada do danas napisano je mnoštvo prikaza, eseja, studija o Waldingeru u kojima su biografski podaci u glavnom crpljeni iz Dirnbachova članka. Izuzetak čini Bösendorfer koji je u svojim istraživanjima dopunio Waldingerov lik, kao i Peić koji je svojem istraživačkom radu pridružio i stručnu interpretaciju Waldingerove umjetnosti u nizu članaka i eseja.

No valja ipak spomenuti, da je još prije ove rehabilitacije bila prilika da se oživi ime Waldinger, no ona nije iskorištena, jer još nije bilo sazrelo vrijeme za to. Bilo je to 1911. g., a u povodu izložbe koju je knjižar Radoslav Bačić priredio u svojoj knjižari u Osijeku. Bačić je jednu kolekciju djela M. Račkog, Čikoš Sesije, M. Kl. Crnčića, R. Auera, D. Kokotovića i R. Frankeša iz Salona Ulrich u Zagrebu na bazi kooperacije prebacio u svoj salon u Osijeku i stavio na uvid javnosti tijekom mjeseca studeni—prosinac 1911. g. Ne zna se po čijoj inicijativi i s kakvom namjerom, no kada je izložba bila već otvorena, naknadno su još pridodane 2 slike Gvida Jenyja i 6 slika Adolfa Waldingera. Naravno, pokraj slika slikara »šarene zagrebačke škole« Waldingerove slike nisu došle do izražaja, čak su djelovale veoma konzervativno, što se odrazilo i u novinskim izvještajima s te izložbe (1). No još je poraznija činjenica da u tim izvještajima nisu bili poznati niti točni osnovni podaci o Waldingeru, premda je tada od njegove smrti bilo prošlo tek 7 godina. Govorilo se o slikama »jednog Osječanina imenom Waldinger« kao da se radilo

o slikaru iz davnih vremena a ne o čovjeku koji je još mnogim sugrađanima bio suvremenik i, što je još važnije, živjeli su onda još neki članovi njegove obitelji od kojih su pisci tih izvještaja mogli dobiti sve potrebne informacije.

S obzirom na to, da je literatura o Waldingeru već pozamašna i da je u posljednje vrijeme objavljena opširnija Waldingerova biografija (2), koja je dakako još uvijek fragmentarna, ograničit ćemo se ovdje samo na faktografski prikaz činjenica iz njegova života, te navesti značajnija njegova djela, kako ne bi morali ponavljati relativno već poznate podatke, a opet da bi sačuvali njegov potpuni profil.

Adolf Waldinger rođen je 16. 6. 1843. g. u Osijeku od oca Ignaca i majke Marije, kćerke Ivana pl. Baranyaia, bivšeg notara virovitičke županije i gradonačelnika Osijeka u vrijeme njegove inauguracije u slobodni i kraljevski grad 1809. g. Obitelj Waldinger je bila imućna i ugledna. Svršivši osnovnu školu upisali su roditelji malog Adolfa u gimnaziju, koju je polazio do 1855. g. tj. do zaključno III razred, a zatim uči kod Hötzendorfa od 1855—1861. g., nakon čega mu Hötzendorf izdaje svjedodžbu o vrlo dobrom uspjehu. S jeseni 1862. g. dolazi Waldinger u Beč, upisuje se na Akademiju likovnih umjetnosti, no ostaje ondje samo zimski semestar 1862/63. g. Radio je zatim u privatnim ateljeima slikara J. Nowopatzkog, J. Sellena i G. Seelosa. Za vrijeme boravka u Beču putuje po Austriji, Bavarskoj, Južnom Tirolu i Sjevernoj Italiji.

Pošto se pogoršala financijska situacija obitelji Waldinger, a Adolf je u Beču bio upućen na potporu roditelja, i pošto je smrću Hötzendorfa (1869) ostalo upražnjeno mjesto učitelja risanja na gradskoj risarskoj školi, bila je to prilika da se Adolf vrati kući i odmah primi to mjesto. S takvom je namjerom pošao u Osijek 1869. g., ali su kombinacije oko mjesta na risarskoj školi pale u vodu, jer je to mjesto dobio Ivan Moretti.

Kao utjeha za taj neuspjeh dolazi tada priznanje iz Salzburga za projekt jednog parka, u vidu srebrne kolajne. Ipak, Waldinger odluči napustiti Osijek, pa podnese dvije molbe, jednu Zemaljskoj vladi za Šlesku, tražeći mjesto učitelja crtanja na vel. realci u Troppau, a drugu Zemaljskoj vladi u Zagreb za stipendij u cilju daljeg slikarskog školovanja. Mjesto učitelja u Troppau nije dobio, ali mu je Zemaljska vlada u Zagrebu odobrila stipendij od 300 for. za Akademiju u Weimaru. Nažalost, francusko-njemački rat nije omogućio da stipendij u cijelosti iskoristi u Weimaru, već se vratio u Beč, odakle je početkom 1871. g. poslao u Zagreb jedan svoj pejzaž kao dokaz svojeg rada i izvršavajući time svoju obavezu prema stipendiju. U Beču je ostao do srpnja 1872. g.

U međuvremenu gradska realka u Osijeku, pošto se proširila i na III razred, raspisala je natječaj za popunu mjesta učitelja crtanja, na kojem sudjeluje i Waldinger, ovaj puta s uspjehom. 12. 7. 1872. g. gradsko zastupstvo jednoglasno prihvaća Waldingerovu molbu, a izbor je kasnije potvrdila i Zemaljska vlada u Zagrebu, ali uz uvjet, da to bude trogodišnji pokusni rok, unutar kojeg Waldinger ima pridonijeti »zakonito osposobljenje učiteljsko« ili pak da za to vrijeme svojim radom dokaže svoje osposobljenje. U listopadu 1872. g. Waldinger je nastupio mjesto i na njemu ostao do 1879. g., kada je morao napustiti službu, pošto nije udovoljio gornjem uvjetu zemaljske vlade. U to se 1877. g. oženio a 1878. g. rodila mu se kćerka Konstanca. Pritisnut materijalnim poteškoćama obratio se mjeseca studenog 1879. g. gradskom

zastupstvu za mjesto učitelja na risarskoj školi, koja je tada još uvijek postojala, no bio je odbijen jer je to mjesto već bilo zauzeto.

Godine 1880. rodio mu se sin Alfons. Iste godine krene u Beč, nadajući se ondje poslu, jer je u to vrijeme bila završena izgradnja Ringstrasse u Beču, veliki urbanističko-arhitektonski pothvat, koji je u svojem širem aspektu pružio mogućnost uposlenja brojnim slikarima, kiparima i dekoraterima. Što je ondje radio i kako se održao, nije poznato. Također ne znamo, kako je dugo ondje ostao. Po nekim podacima bio je već 1881. g. u Srijemu, a 1882. g. traži namještenje u Bosni i Hercegovini, bez uspjeha. 1884. g. je crtač situacionih planova kod bosanskih željeznica u Zenici, o kojem uposlenju znademo vrlo malo. Čini se da je ono bilo kratkotrajno i prolaznog karaktera. 1886. g. podnosi molbu grad. poglavarstvu u Osijeku za mjesto na risarskoj ili obrtnoj školi, također bez uspjeha. Iste godine traži mjesto u Sarajevu, no ono je već bilo zauzeto. Tada mu se 1888. g. rodi treće dijete, sin Matija. To je vrijeme duboke materijalne krize, kada se bavi raznim poslovima (prodaje gospodarske strojeve, šivaće strojeve) samo da prehrani obitelj i sebe. 1889. g. se natječe za mjesto crtača u Geografskom institutu Vojne akademije u Beogradu, ali mu se molba s dokumentima zametnula.

I pored svih tih briga i nedaća Waldinger se bavi još i izučavanjem slavonskog rašća, što je bila posljedica njegova bavljenja vegetabilnim svijetom u svojim crtežima. Planirao je izdati opsežno djelo o karakterologiji slavonskog rašća, pa se obratio Zemaljskoj vladi za subvenciju. Bio je odbijen.

Nakon što je 1895. g. propao ponovni pokušaj da dobije namještenje u Sarajevu, uspije mu konačno, 1896. g., dobiti mjesto učitelja crtanja na šegrtskoj školi u Osijeku, Gornji grad, na kojem je mjestu ostao do svoje smrti. Živio je u oskudnim prilikama. 1897. g. podnosi molbu grad. poglavarstvu za potporu u cilju izdavanja po njemu konstruiranog posebnog sistema geometrijskog crtanja, namijenjenog obuci u realnim i obrtnim školama, no gradsko je poglavarstvo moglo odobriti samo 50 for. pomoći, pa do realizacije nije došlo.

Njegove materijalne prilike postale su sve gore. Sudimo to po tome, što je 1900. g. primio pomoć od 20 kruna iz zaklade za milodare, a 1901. g. se obraća poglavarstvu s molbom »za kakvu novčanu potporu«.

Umro je 7. prosinca 1904. g., zaboravljen od javnosti. Novine nisu zabilježile njegovu smrt. Tek 12. prosinca je ona registrirana u Narodnoj obrani u Osijeku u zajedničkoj rubrici umrlih.

Kao što vidimo, čitav se Waldingerov život sastojao u borbi za namještenje, za život. Nije mu bilo suđeno da se u spokoju posveti svojoj umjetnosti, što ga je u dubini duše povrijedilo i učinilo usamljenikom. No upravo ta neprekidna borba za egzistenciju učinila je, da se uvukao u svoj svijet a taj je bio priroda u svojem mikroplanu. Posvetio se crtanju bilja i drveća. Svoja uzbuđenja podredio je disciplini crtanja. Bio je priseban, oštar promatrač prirode, realizator s nepogrešivom sigurnošću ruke.

Waldinger nije nikada izlagao u Osijeku, niti van Osijeka.

Njegov sačuvani slikarski opus nije velik. Danas poznajemo desetak ulja, te oko 200 crteža olovkom, ugljenom i nešto koloriranih crteža. Ulja su mu: Stari hrast (priv. posjed), Pinijske (priv. posjed), Poslije kupanja (priv.

posjed), Kapela sv. Bartolomeja kod Königsseea (Moderna galerija, Zagreb), zatim ulja u Osječkoj galeriji: Hrastova šuma, Poslije oluje, Mlin u šumi, Šumski interijer, Pogled na Olevano u Italiji, Pejzaž s dvije seljanke. Pretežni dio crteža (165 komada) čuva se u Osječkoj galeriji, nešto je u Grafičkom kabinetu JAZU u Zagrebu i u privatnom posjedu.

Najveći dio Waldingerovih crteža je bez svake oznake, izvjestan broj nosi samo njegovo ime ili inicijal W, a tek neznatni dio i godinu nastajanja. Ovakvo malen broj datiranih slika nameće problem kronologije tih slika. Kao što njegova biografija pokazuje praznine za čitava vremenska razdoblja, tako i sačuvani opus ukazuje na mnoštvo praznina. Pri tome valja konstatirati, da je ovaj do sada registrirani opus samo dio, fragmenat njegova cjelokupnog opusa koji je sigurno bio mnogo veći nego što je k nama dospio. U sačuvanom opusu manjkaju radovi i slike za čitave periode, a neke crteže, s obzirom da nisu datirani, ne znamo opet u koje ih razdoblje treba smjestiti. To je osobito slučaj s njegovim plenerističkim crtežima ugljenom, koji predstavljaju značajno razdoblje u Waldingerovom likovnom stvaralaštvu.

Waldinger je bio isključivo pejzažist. Slikao je krajobrazu oštrim zapažanjem (Pogled na Olevano, Sv. Martolomej), nastojeći zabilježiti svaki i najmanji detalj. Pri tome je znao harmonički usaglasiti emocionalni momenat s pikturnim, imajući jak osjećaj za dekorativnu funkciju boje (Stari hrast). U slici »Hrastova šuma«, jednom od njegovih vrhunskih djela, uspio je stvoriti pravu simfoniju boja zelenog tonaliteta, u bezbroj nijansi rasvjete i zelenila šume, čiji središnji prostor krasi čarobno osvijetljena šumska čistina, a figuralna štafaža u prednjem planu (žena s dvoje djece) samo je diskretna melodična pratnja, gotovo nečujna, u tom raskošju tišine, svjetla i sjena.

Kod crteža Waldinger je osobitu pozornost posvetio drveću i bilju. Pratio je rast hrastovih stabala i njihovo raščlanjivanje u grane i grančice. Zatim je crtao prizemno bilje, močvarno bilje, šaš i trstiku, takvom pomnošću i egzaktnošću da pomišljamo na stare kineske crteže, na Dürera. Crtao je cvjetove, listove savršenom sigurnošću, zatvorene u mirne bezdrhtajne linije, u neviđenom linearnom krasopisu. Konačno, crtao je ugljenom šumske predjele, šumske interijere, osvijetlene zračnošću i svjetlinom, drhtave i lelujave, te je prema tome jedan od prvih naših plenerista. I dok je kod crteža olovkom racionalan i strog, odmjeren i nestrasan, kod crteža ugljenom je čisti pikturnalac, što čini da se ti crteži doimlju kao da su rađeni uljem, u ploham široko, vibrirajuće, s osjećanjem za odnose svjetla i tame kao nosiocima dinamike slike.

Dimitrije Marković

Ma da je Waldinger živio u Osijeku niz godina, za njegovu se slikarsku djelatnost u gradu nije znalo niti se njegovo ime pojavljivalo u javnosti, tako da su prolazile godine a da u novinama nije registriran koji značajniji likovni događaj. Situacija se mijenja nastupom mlađe generacije slikara, koji svojim istupanjem, svojim manjim ili većim izložbama pobuđuju interes građanstva te time daju povoda i za novinske bilješke i osvrte.

Od te mlađe generacije prvi se javlja u Osijeku Dimitrije Marković, dođuše došljak ali svojom 30-godišnjom aktivnošću u gradu postaje već »Osje-

čanin«. Zatim slijedi Sigmund Landsinger, koji nije rođeni Osječanin no provodi djetinjstvo i mladost u Osijeku, te napokon pravi, tj. rođeni Osječanin Antun Aron i Italo Hochetlinger. Oni izlažu svoje slike ne samo u Osijeku već i u Zagrebu te stoga stiču popularnost na širem planu.

Najduže je od njih djelovao u gradu i ostavio najviše traga svoje slikarske i kulturno-umjetničke aktivnosti Dimitrije Marković. Došao je u Osijek 1879. g. i napustio ga 1910. g. kada je premješten u Zagreb.

Marković je rođen 22. 12. 1853. g. u Rijeci, gdje je završio 6 razreda real. gimn., da bi potom kratko vrijeme bio slušač šumarsko-gospodarskog učilišta u Križevcima. No prevladala je kod njega težnja za slikarstvom i stoga zatraži od Zemaljske vlade u Zagrebu stipendij za slikarsko-risarsko školovanje u čemu je i uspio. Godine 1874—1876. polazi umjetničko-obrtnu školu u Beču, a 1876—1878. g., te djelomično 1880—1881. g. Kr. akademiju risarskih umjetnosti u Firenci. Službovao je najprije u Bjelovaru, zatim je 1879. g. došao u Osijek na kr. veliku realku, najprije u svojstvu učitelja, a od 1884. g. kao profesor. Za izložene risarije odlikovan je 1881. g. od spomenute akademije u Firenci.

Njegov slikarski nastup pada 1880. g., kada je olovkom izradio portret bana Ladislava Pejačevića, koji je bio izložen u Zagrebu i prema novinskom izvještaju bio pohvaljen. Područje portreta bilo mu je jedno od glavnih područja rada, ali se mnogo bavio i restauriranjem starih slika, a slikao je i figuralne kompozicije te pejzaže. Od portreta poznati su: Portret gospođe (1888), Portret gospođe Solar (1888), zatim portreti Franja Josipa i kraljice (oba po fotografijama), Portret Paule Krznarić (1891), Portret Franja Zorca (1), Portret Petra Pejačevića (1896), Portret Mate Grkovića (2), Portret bana Teodora Pejačevića (1902), Portret patrijarha Đorđa Brankovića (1902), Portret supruge v. Wucherera, šefa generalštaba, u pastelu (1902).

1890. g. poduzeo je Marković studijsko putovanje po Istri i Hrv. Primorju, slikajući ondje pejzaže, od kojih je poznat »Primorski pezaž« (3) (privatno vlasništvo). 1899. g. radi za osječko-đачko sjemenište jednu madonu imakulata po kopiji Murillove slike. 1904. g. slika veliku povijesnu kompoziciju »Posljednji trenuci Katarine Zrinski« po drami Tresić-Pavičića. Ta je slika bila veoma dobro ocijenjena, a osim toga i reproducirana kao razglednica po nakladnom zavodu Trpinac u Zagrebu. Jednu Markovićevu kompoziciju na temu iz rimske povijesti, većeg formata, čuva sada Gradska galerija slika u Vukovaru.

Marković je u Osijeku bio veoma cijenjena ličnost. Njegov atelje postao je čuven i bio povremeno posjećivan od najuglednijih ličnosti u gradu. Posjetila ga je i banica Pejačević, a iz opisa novinara, koje je često pozivao k sebi, saznajemo da je pored mnoštva modela, skica, akvarela i zidnih dekoracija imao u ateljeu izložene i slike svojih učenika. Novinski izvještaji bili su puni hvale za njegovo slikarstvo, i to ne samo osječki već i zagrebački. Tako su Narodne novine, Zagreb (4), u povodu izloženog portreta gospođe Solar pisale o njemu i ovo: »Portrait je u svakom pogledu g. Markoviću izvrstno uspio, te je tom svojom radnjom dokazao, da je vješt portraitista, kao što je dosadašnjim nacrtima dokazao, da ima očitog slikarskog talenta. Naši imućnici, koji daju izrađivati svoje portraite u inozemstvu po fotografijah, radili bi i sebi u prilog i domaćoj umjetnosti u korist, da takve poslove povjeravaju domaćim vještakom, između kojih g. prof. Marković zaslužuje posebnu paž-

nju«. I Vienac, Zagreb (5) pun je hvale za Markovićevu olovkom izvedenu sliku »Na morskoj obali«. U tom prikazu čitamo: »Profesor realke u Osijeku Dimitrije Marković bio nam je odavna već dobro poznat kao vrstan risač, ali mu se nije nadala zgoda, da pokaže što umije. Prvi njegov nacrt štampan je u spisu 'Slava preporoditeljem', a sada eto drugog nacrtu njegova što ga je priredio upravo za naš 'Vienac'...«.

Godine 1910. premješten je Marković u Zagreb, gdje je i umro dana 14. 1. 1919. g.

Sigmund Landsinger

Rođen je u Vukovaru 22. 4. 1855. g. od oca Gustava (Georga?) i majke Lujze. Roditelji su mu zarana preselili u Osijek, gdje je Sigmund proveo svoje djetinjstvo i mladost, pa ga stoga i ubrajamo u Osječane. Završivši srednju školu odlazi na slikarsko školovanje u Beč (1875—1876), a zatim u Rim (1877—1878), te napokon u Firencu. U tom je gradu došao u dodir sa slikarom Arnoldom Böcklinom, čiji će sljedbenik ostati cijelog života. Za vrijeme boravka u Italiji Landsinger je intenzivno kopirao stare majstore.

Kao rezultat tog rada dolazi njegova izložba u Osijeku početkom ožujka 1881. g. Izložio je kopije majstora iz firentinske galerije, i to sv. Jeronima od Quentin Massysa, portret sir Rickarda Southwella iz 1536. g. od Holbeina, te akvarel po Ticijanovoj Flori. Osim toga izložio je i perocrtež na temu Judite, kao vlastitu kompoziciju. Kopije su bile rađene za kneza Johanna od Liechtensteina. Ove slike bile su nekoliko dana kasnije izložene u Zagrebu u trgovini Jaques Grillo (1).

Do godine 1887. je Italija njegovo prebivalište, no s vremena na vrijeme dolazi u Osijek i izlaže po koju sliku. Tako je 1884. g. izložio u Osijeku dvije kompozicije: Ozbiljnu glazbu i Vedru glazbu. Slike je pogledao i biskup Strossmayer te se o njima pohvalno izrazio (2). Tri godine kasnije, 1887. g., izlaže u Osijeku portret svojeg oca, ali se tada već nalazio u Budimpešti. Novine su zabilježile: »Gospodin Landsinger nije sljedbenik minhenske škole koja, kao što je poznato, teži ka suviše naglašenim efektima, njegova je škola bila Italija gdje još uvijek prevladava mirna harmonija. U djelima Landsingerovim prepoznajemo umjetnika-mislioca koji potpuno vlada zadatkom« (3). Prema jednoj vijesti namjeravao je Landsinger da se na neko vrijeme nastani u Osijeku, pa je na račun toga već primio i više narudžbi osječkih građana. Međutim, 1888. g. umro mu je otac, a majka Lujza preselila u Budimpeštu, te je tako ostao ondje zajedno s majkom. Ali ne zadugo, jer se već 1890. g. nalazi u Münchenu, u kojem će gradu odsada dalje živjeti.

Ipak, Landsinger drži i dalje vezu s domovinom. Na velikoj jubilarnoj izložbi u Zagrebu 1891. g. izlaže u Društvu za umjetnost i umjetni obrt sliku »Proljeće«, koju je Janko Ibler ovako komentirao: »Fina je, kroz akademska radnja 'Proljeće' od S. Landsingera u Monakovu, al nam nije pravo jasna. Pred bujnom proljetnom šumom stoji krasna, modernoljubka i naivna lica djevojka, prilično dekoltirana, u polu-antiknom odielu s velikim crvenim plaštem, s viencem cvieća u kosi, sjajnih crnih očiju, pa gudi na moderne gusle. To je proljeće. Svakako, čudna alegorija, ali izradbom, ljubkošću kompozicije,

pikantno liepom pojavom — tanka i nježna košuljica kao da je providna — vrlo uspjelim koloritom privlači gledaoca« (4).

Landsinger sudjeluje i na minhenskim izložbama. Osobito je bila zapažena njegova slika »Pandora« na izložbi u Glaspalastu 1892. g. Ali nastavlja izlagati i u Zagrebu. Na izložbi hrvatskih umjetnika u čast boravka Franja Josipa u Zagrebu 1895. g. izložio je sliku »Euterpa« te osobno došao na izložbu. Na izložbi su još sudjelovali Bukovac, Mašić, Medović, Tišov, Iveković, Frangeš. Nadalje je Landsinger učestvovao na velikoj milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. g. u hrvatskom paviljonu, u grupi osječkih slikara. Za tu je izložbu dobio posebnu narudžbu Zemaljske vlade u Zagrebu na 4 akvarela starih gradina (Erdut, Ilok, Sarengrad, Ružica grad — Orahovica). Naime, prema vladinom programu trebali su na toj izložbi biti prikazani »najznamenitiji naši građevni spomenici i najljepši predjeli domovine u akvarelnih slikah i fotografskih snimcih« (5). Bili su angažirani tadanji poznati fotografi, a za akvarele, uz Landsingera, još Iveković i Čikoš Sesija. Radeći te akvarele Landsinger je nekoliko dana boravio u Osijeku (6—8. 8. 1895) što je ujedno posljednji put da je boravio u gradu svojeg djetinjstva. Pored ta 4 akvarela izložio je na spomenutoj izložbi i tri ulja: Lukreciju, Echo i Sappho.

U toku idućih godina sve je manje vijesti o ovom slikaru. 1902. g. prenosi Die Drau (6) iz Münchener Neuesten Nachrichten ocjenu Landsingerovih slika i portreta, u kojoj se veoma pohvalno govori o njegovim djelima, osobito o slici »Urania« i primjećuje, da je Landsinger jedini koji je sačuvao bogate tehničke osobine majstora Böcklina, pored slikara Sandreutera, te samog Böcklinovog sina. Još nam je stigla jedna vijest o njemu (7), naime da je na Internacionalnoj izložbi moderne grafike u Budimpešti sudjelovao i Landsinger, a iz Kunstchronik XI za 1900. g. saznajemo, da je na svjetskoj izložbi u Parizu 1900. g., između 14 grafičara, po izboru dra Gabriela v. Tereya, dir. Nac. gal. u Budimpešti bio zastupljen i Landsinger svojom grafikom.

Kako je tekao život ovog slikara u Münchenu gdje je proveo najveći dio svojeg života, ne znamo. Bio je i u tamošnjim krugovima cijenjen kao dobar slikar i poznavalac italijanskog slikarstva, napose Ticijana, što proizlazi iz jedne bilješke u časopisu Cicerone (8). Prema nekim podacima bio je i kolekcionar te posjedovao značajnu zbirku starih majstora. Kunstchronik iz 1890. g. objavljuje dva oglasa dražbe kod firme Helbing u Münchenu prema kojima se dražbuje zbirka iz ostavštine »florentinskog slikara Sigmunda Landsingera« koja broji 508 komada. Citiraju se imena Teniers ml., Jacopo Bassana, crteži Michelangela, Ticijana, Rubensa, van Dycka, Cl. Lorrainea Poussina i dr. Katalog je bio snabdjeven fotografijama.

Posljednje vijesti o Landsingeru kod nas su sjećanja i bilješke Juliusa Pfeiffera, koje je objavio u Hrvatskom listu, Osijek 1933. i 1936. g. Julius Pfeiffer je bio izdavač lista Die Drau u Osijeku i dobro je poznao osječke prilike, a i Landsingera osobno. U njega čitamo, da je Landsinger proveo 40 godina u Münchenu, da je iz zdravstvenih razloga 1930. g. preselio u Lugano, da je ondje još 1936. g. bio živ i da »u dobi od 80 godina vrši svoj umjetnički poziv u punoj duševnoj i tjelesnoj svježini« (9). Uz taj članak bio je i fotoportret slikarev, zatim reprodukcije slika Sviračica na lutnji i Sappho, te reprodukcija brončane skulpture Böcklinove glave, koju je modelirao Landsinger. Međutim, istraživanja u Luganu nisu mogla potvrditi navod o njegovom boravku i djelovanju u tom gradu.

Landsingerova poznatija djela su, osim već spomenutih, još i ova: Veritas (ulje iz 1916. g. u Gradskoj galeriji u Münchenu), Krajobraz s panom (ulje, Gradska vijećnica u Münchenu). U Historijskoj galeriji u Budimpešti nalaze se njegove kopije po slikama iz dvorca Schleissheima i Nürnberga. Poznati su njegovi portreti Böcklina u bakropisu (1897) i litografiji. Pfeiffer u spomenutom članku navodi još ove slike: Vodena nimfa u plavom velu, Talijanski proljetni krajobraz, Jesenji pejzaž s brezama i jablanima, Majka s djetetom u perivoju, Portret mladića, Zimski pejzaž, Ljetni pejzaž s jablanima.

Landsinger je registriran u Thieme-Beckeru, Benezitu, ELU i drugim enciklopedijama.

Nije poznato kada je umro. Ako je 1936. g. bio još u životu kako to tvrdi Pfeiffer, tada se godina njegove smrti ne može kretati daleko od te godine.

Antun Aron

Antun Aron je rođen u Osijeku 30. 9. 1858. g. od majke Josipe i oca Antuna Emanuela Arona, okružnog inženjera. Osnovnu i srednju školu polazio je u Osijeku. Zatim se upisuje na slikarsku akademiju u Budimpešti, a poslije prelazi na Kr. bavorsku akademiju likovnih umjetnosti u Münchenu, gdje se školuje od 1877. do 1884. g. Uživao je pripomoć Zemaljske vlade u Zagrebu po 200 for. tijekom tri godine, ali na prekide. Na akademiji bio je đak Karla v. Pilotya.

Aronovu slikarsku aktivnost možemo pratiti do pred kraj prošlog stoljeća, jer o tome postoje brojne bilješke u našim i njemačkim novinama. Poslije toga su vijesti o njemu sve rjeđe, da se napokon posve izgube. Živio je pretežno u Njemačkoj, u Münchenu, Dresdenu i Leipzigu. Umro je 31. 10. 1920. g. u Leipzigu (10). Bilješka u nekim leksicima da je umro oko 1900-te godine u Dresdenu prema tome je netočna.

Aron je počeo izlagati još za školovanja u Münchenu, 1881. g., te je na minhenskoj umjetničkoj izložbi nagrađen medaljom. Mjeseca rujna 1882. g. dolazi u Osijek i izlaže zajedno s prijateljem slikarom — animalistom Schraderom u dvorani kasina u Gornjem gradu više uljenih slika i skica. Tu je izložbu poslije prenio u Zagreb, gdje je bila prikazana u mjesecu listopadu iste godine u prostorijama Jug. akad. znanosti i umjetnosti na Zrinskom trgu. Iz novina saznajemo da je izložba obuhvaćala 14 uljenih slika, među njima i slike: Poljski Židov pri molitvi, Glava djevojke, Djevojka na bunaru, zatim više portretnih studija, kao Cigansko djevojčice iz Slavonije, te pejzaža. »Aron pripada modernoj realističkoj školi, a da istodobno imade razumijevanje za stare velike majstore potvrđuje izložena kopija čuvenog autoportreta Albrechta Dürera iz stare Pinakoteke u Münchenu. Ova kopija otkriva veliko razumijevanje i punu tehničku gotovost. Samo je s originala izostavljena desna ruka naslonjena na rub plašta, jer kao što je poznato, majstorska djela minhenske pinakoteke ne smiju biti sasvim vjerno kopirana« pisala je tada Agramer Zeitung (11). I iduće godine, tj. 1883. g. izlaže Aron u Zagrebu i to motiv iz slavonskog seljačkog života, nazvan »U pohodu selu«. »Naš mladi zemljak Antun Aron, akademijski slikar u Monakovu, izložio je u Narodnom arheološkom muzeju veliku sliku, predstavljajuću prizor iz slavonskog seljačkog

života. Preporučamo obćinstvu, da razgleda ovo najnovije djelo vrstnoga hrvatskoga slikara« glasi bilješka u Narodnim novinama u Zagrebu (12).

1884. g. Aron izlaže u Münchenu sliku »Seljak vodi slijepu djevojku u crkvu« na kojoj su figure u naravnoj veličini. S obzirom na sadržaj slika je poznijela velik uspjeh kod publike i stoga je Aron kasnije načinio nekoliko varijanti tog motiva, mijenjajući prigodice samo odjeću seljaka. Tako je lik seljaka tumačen kao »stari Južnjak«, onda kao mađarski seljak, pa kao slavonski seljak, kako je to učinio pisac bilješke u Glasniku društva za umjetnost i umjetni obrt, Zagreb. »Pohvalno je, što mladi umjetnik crpa predmete svojim radnjam iz života hrvatskog, prikazujući tipe i crte narodne iz Slavonije« (13). Na Jubilarnoj umjetničkoj izložbi u Zagrebu 1891. g. izložio je 4 slike: studiju starca i starice, zatim djevojčicu u prirodi i kompoziciju »Posjet otmjene gospođe« (jedna varijanta slike izložene 1883. g.).

Jednu daljnju varijantu slijepe djevojke izložio je Aron 1892. g. u Münchenu, gdje je nazvana »Sljepica«. Novinska bilješka (14) za nju kaže da prikazuje »slijepu djevojku u mađarskoj narodnoj nošnji«. Vienac br. 3 (15) donosi reprodukciju jedne »Sljepice« (možda ove izložene u Münchenu) uz opis: »Mlada djevojka u narodnoj pučkoj nošnji, u vezenoj ječermi, obšivenoj krznom i strućicama, koji nosi preko nabrane košulje sa širokim rukavima. . .«. Za sliku se dalje kaže: »I zamisli i obradom pokazuje slika neobičnu vještinu i osobitu darovitost«. U Viencu br. 11 (16) redakcija je objavila, na mnogobrojne upite građana, da se slika nalazi u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu. Međutim zanimljiv je ovaj detalj. Kada je Rački obavijestio Strossmayera o nabavci ove slike za galeriju, Strossmayer nije bio zadovoljan, čak je prigovorio toj kupnji. »Nije mi posve po čudi, što ste sliku nekog Arona iz Osijeka uzeli. To je veliki neprijatelj našeg naroda, a njegova djela ipak nisu tako eminentna, da bi se vrhu toga mimoići moralo«. No Rački, koji je u prvom pismu naveo da je slika »Slijepa djevojka u crkvi« lijepa i dostojna galerije, ostaje i dalje pri svojem mišljenju te odgovara Strossmayeru: »Aronovu sliku kupili smo, jer je po sudu i Mašića i vještaka lijepa, a nisam znao, da je našim protivnikom, kako mi pišete. Međutim, lijepo pristaje u galeriji među živućimi slikari« (17).

U broju 2 od 13. 1. 1894. g. donosi Vienac reprodukciju Aronove slike »Spremanje kukuruza u Slavoniji«. Sliku je Aron doduše izradio još 1885. g. u Münchenu, no kako je kod nas postao popularan 1890-tih godina, objavljuvane su njegove slike u našim časopisima tek tada počevši. »Spremanje kukuruza u Slavoniji« tipični je genre-prizor: polje, čardak, istovar kukuruza, dvije figure, tj. seljak i seljanka s košarom na glavi, stoje u razgovoru u središtu slike, pas ovčar, guske, konji na bunaru, vedro raspoloženje.

Na milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. g. na kojoj je u hrvatskom paviljonu bila posebna osječka slikarska grupa (Landsinger, Hochetlinger, Kaltnecker, Hötendorf) izložio je Aron 2 slike: Slijepa djevojka u crkvi i Posjet na selu. Da li su to slike, koje je Aron već ranije izlagao iz novinskih se izvještaja ne može razabrati, jer su samo po imenu registrirane. Za svoje učestvovanje dobio je izložbenu medalju.

Aronovo se ime kasnije sve rjeđe pojavljuje u našem tisku, premda je Prosvjeta, Zagreb (18) još 1898. g. reproducirala njegovu sliku »Poklade« iz 1890. g. uz ovu karakterističnu primjedbu: »Slikar koji je naslikao našu sliku

'Poklade' gotovo nam je posve nepoznat, pa ipak je naš zemljak — rođen u Hrvatskoj, u Osijeku, u glavnom gradu Slavonije. Čini se, da je taj slikar posve zaboravio na svoju domovinu, te da joj se posve otuđio. Bilo kako mu drago, on je vrstan slikar, te mu na njemačkih izložbah vrlo cijenjen rad, koji je mnogo puta odlikovan...«.

Osječka galerija posjeduje njegove slike: Ciganka (1876), Glumica (1897) i portret grofa Normanna, a zagr. Mod. gal. slike: Portret Anke Urica (1880) i Hrvatski seljak vodi slijepu kćerku (1888), tj. sliku kupljenu 1891. g. po Jug. akad. znanosti i umjetnosti. Međutim, može se pretpostaviti da se u privatnom posjedu u Osijeku i Zagrebu nalazi još po koja Aronova slika.

Iz citiranih novinskih osvrtâ vidjeli smo ocjenu Aronovih suvremenika. Zabilježimo još i dva suda izrečena o njemu mnogo kasnije. Vladimir Lunaček je o njemu napisao 1922. g.: »U Hrvatskom je salonu studija Aronova također iz ranije njegove dobe, koja predstavlja stara bradata čovjeka. Domaći jedan list upozorio je, kako bi umjesno bilo, kada bi naši mogućnici tu sliku nabavili za Strossmayerovu galeriju slika. Time bi bio učinjen prvi korak za sabiranje slika tog vrlog našeg umjetnika iz prošlog stoljeća, a koji je vrijedan, da se za nj znade« (19). A R. Putar daje 1961. g. ovaj sud: »Na Aronovim radovima jasno se zapažaju elementi školovanja na minhenskoj akademiji: egzaktni crtež modela, smeđi zemljasti tonaliteti boja, rutinersko tretiranje impasta i — nametljiva štafaža u kompoziciji« (20).

Italo Hochetlinger

Najmlađi u toj grupi osječkih slikara koji životno prelaze već u 20. stoljeće je Italo Hochetlinger. Bio je 25 godina mlađi od Waldingera, 15 godina od Markovića, 13 godina od Landsingera i 10 godina od Arona.

Hochetlinger je rođeni Osječanin. Njegov otac Aleksander Hochetlinger bio je brzojavni činovnik u Osijeku, ali je rano umro pa je skrbništvo nad njime preuzeo Tomo Koller, c. kr. major u miru u Tvrđi (21). Italo Hochetlinger se rodio 26. 2. 1868. g. Bio je najstariji sin, uz mlađeg brata Rudolfa (1870) i najmlađeg brata Aleksandra (1875). Polazio je veliku realku u Osijeku (7 razreda) te 1886. g. položio maturu. Učitelj crtanja bio mu je Dimitrije Marković. Na realci je uživao stipendij od 50 for. iz Gillmingove zaklade, a kasnije stipendij od 105 for. iz zaklade Marija-Terezijanske. U jesen 1886. g. upisao se na umjetničku akademiju u Beču, gdje je radio u školi za slikanje kod prof. Griepenkerla (22). Uživao je također stipendij Zemaljske vlade u Zagrebu od 400 for. Akademiju je završio 1890. g.

Nakon školovanja u Beču primio je mjesto učiteljskog pripravnika na kr. vel. realci u Zemunu. Tokom 1893. g. pripremao je završne ispite u Beču za učitelja risanja, te je u tu svrhu bio cijele školske godine 1893/94. oslobođen učiteljske službe. Za vrijeme službovanja u Zemunu izradio je, oko 1892. g., ikonostas u pravoslavnoj crkvi u selu Rujevcu.

Položivši ispit 1894. g. Hochetlinger je zatražio premještanje u Zagreb. Stoga se nije više ni vratio u Zemun, nego je došao u Osijek da ovdje sačeka rješenje molbe. Iskoristio je to vrijeme za portretiranje nekih osječkih građana, a ujedno je izložio 2 slike u trgovini Rajal u Osijeku, Gornji grad. Bili

su to: Dječji portret i Portret mlađe gospođe. U povodu toga zabilježila je Slavonische Presse (23): »Oba izložena djela odaju umjetničku ruku, vanredno sigurnu u vođenju kista. U kompoziciji leži nešto neizmjereno ljupko, životni ton koji nas vezuje na daljnje promatranje. Tvorac ove slike, gospodin profesor Italo Hochetlinger, potvrdio je talenat koji ne treba podcijeniti i koji zaslužuje puno priznanje i hvalu«. Nešto kasnije pozvao je k sebi novinara lista Die Drau te mu pokazao svoja dva tek dovršena portreta, tj. portret supruge Juliusa Pfeiffera, izdavača lista Die Drau i portret supruge profesora Dukata. Novinar je bio impresioniran ovim portretima, što je izrazio riječima: »Bez obzira na frapantnu sličnost mogli smo se ponovno iskreno diviti prekrasnom tonu i vjernom koloritu ovih portreta, u crtežu i kompoziciji umjetnički savršenih, našeg visoko talentiranog mladog slikara« (24).

U Osijeku nije Hochetlinger morao dugo čekati na rješenje molbe, jer je ono izdano već 22. 7. 1894. g. s time da se premješta na Kr. zemaljsku obrtnu školu u Zagreb i da mjesto ima nastupiti 1. 9. 1894. g. uz učiteljsku pristojbu od 540 for. na godinu dana.

Preselivši u Zagreb Hochetlinger je živio u skućenim prilikama, što slijedi iz okolnosti, da je odmah početkom 1895. g. zatražio novčanu pomoć od zemaljske vlade (25). Molba je pozitivno riješena i dodijeljena mu je jednokratna pomoć od 50 for. Iste 1895. g. polaže profesorski ispit i moli imenovanje pravim učiteljem. Hermann Bolle, u svojstvu ravnatelja Obrtne škole, preporučuje molbu, jer da je Hochetlinger »svoju zadaću dobro shvatio, te je zasvjedočio dosta takta koli ponašanjem prama drugovam, toli vođenjem discipline među učenici«. (26). S Obrtne škole prelazi Hochetlinger na real. gimnaziju u Zagrebu i dobija ujedno naslov profesora.

Odmah po dolasku u Zagreb Hochetlinger se uključio u umjetnički život grada. Već u prosincu 1894. g. sudjeluje na izložbi Društva za umjetnost i umjetni obrt sa slikama »Proljeće« i »Portret nadzornika Jelovšeka«. I Kršnjavi ga je odmah angažirao »za posebne oveće poslove« (zajedno s drom Brunšmidom, Morakom, drom Rorauerom i Šandorom), kako to stoji u njegovom referatu za 1893. g. Hochetlinger je sudjelovao i na izložbi tog društva 1895. g. te na milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. g. s jednim portretom. Slika je bila zapažena, jer Milan Krešić u svojem izvještaju s izložbe kaže: »Među mladim pregaocima na polju slikarstva valja spomenuti Belu Csikoša, Klementa Crnčića, Sigmunda Landsingera, Konrada Filipa i Hochetlingera«. (27).

Hochetlinger je s obitelji, ženom Herminom i kćerkom Marijom, živio stalno u Zagrebu. Umro je u Zagrebu 27. 11. 1923. g.

Slikarsko djelo Itala Hochetlingera nije veliko, jer se Hochetlinger kasnije više predao pedagoškom radu, zanemarujući slikarstvo. Kao likovni pedagog isticao se velikom spremom, te je odgojio niz kasnijih slikara (Vanka, Petrović, Šulentić, Car, Uzorinac). Radio je mnogo na modernizaciji obuke u prostoručnom crtanju. Zajedno s prof. Hafnerom izradio je znanstvenu osnovu za nastavu risanja koja je od hrvatske vlade bila i prihvaćena. Bio je veliki ljubitelj prirode, proputovao je mnoge krajeve naše zemlje i pisao članke o njenoj ljepoti. (Primorje, Gorski kotar, Plitvička jezera). Ljubav za prirodu odvela ga je na proučavanje i skupljanje kukaca, od kojih je posjedovao značajnu zbirku. Spremao je znanstvenu studiju s tog područja, za koju je izradio

velik broj crteža, preciznih i s brojnim detaljima, no nažalost do objavljivanja te studije nije došlo, jer ga je u tome spriječila smrt.

Teške ratne prilike za vrijeme prvog svjetskog rata i poslije prisilile su ga da se opet počeo intenzivnije baviti slikarstvom, odnosno portretiranjem. »Zadnjih je godina načinio nekoliko velikih i manjih portreta (muških, ženskih, dječjih) i to u sjajnoj tehnici i s ukusnim aranžmanom. Upravo je šteta, što nije poslušao neke svoje prijatelje umjetnike te priredio svoju kolektivnu izložbu; prirođena njegova skromnost nije mu dala da se odluči na to« napisao je u nekrologu njemu posvećenom Antun Jiroušek (28). Iz istog nekrologa saznajemo da je, premda zabavljen pedagoškom aktivnošću, u dokolici i o praznicima rado slikao, ponajviše pejzaže i portrete i da je izradio brojne pejzaže s Plitvičkih jezera, sa Sljemena, iz Maksimira, koji se sada nalaze u privatnom posjedu. Stoga je i otežano sagledati cjelokupni njegov slikarski opus, a pogotovo onaj koji je nastao zadnjih desetak godina njegovog života.

Gustav Kaltnecker

Ovaj slikar još uopće nije istraživan, pa su stoga podaci o njemu veoma oskudni. Iz školskog izvještaja Kr. velike realke u Osijeku za školsku godinu 1880/81. vidimo, da je te godine polazio I razred iz čega slijedi da je rođen negdje oko 1869. ili 1870. g. Imao je brata Teodora, koji je tada polazio II razred realke. S njima zajedno polazio je realku i Italo Hochetlinger, no on je tada bio već u III razredu. Gustav Kaltnecker je uživao na realci stipendij od 80 for. iz zaklade Josipa i Jelisave Horning. Ispit zrelosti (7 razreda realke) položio je Gustav istom 1889. g. jer je 1885/6. g. bio izostao iz škole.

Daljnju slikarsku naobrazbu dobio je vjerojatno u Beču. Ne znamo kada je završio akademiju, ali u jubilarnom izvještaju osječke realke (1870—1895) koji je tiskan u Osijeku 1895. g. čitamo za Gustava Kaltneckera, da je u to vrijeme već bio profesor, što znači da je akademiju završio negdje 1893. ili 1894. g. Da li je bio profesor u Osijeku i na kojem zavodu nije vidljivo iz tog izvještaja.

Njegovo se ime prvi put spominje u vezi milenijske izložbe u Budimpešti 1896. g. Kako smo već ranije spomenuli, na toj su izložbi u hrvatskom paviljonu, u grupi osječkih slikara, izlagali Landsinger, Aron, Hochetlinger, Kaltnecker i već davno mrtvi Hötzendorf. Kaltnecker je izložio jedan crtež krajonom, za koji je Die Drau od 17. 5. 1896. g. zabilježila u svojem izvještaju s izložbe: »Konačno još da spomenemo crtež krajonom Kaltneckera, koji je kao učenik ovdašnje realke pokazao značajan crtački talenat«.

U Osječkoj galeriji nalazi se u fundusu njegov »Portret grofice Lile Pejačević«, rađen veoma točno, ponešto tvrdo i bez naglašenijeg psihološkog zapazaja. Činjenica da je portretirao osobu iz tako visokog društva govori za to, da je bio slikar dobrog glasa.

Ovaj pregled ima cilj da u kronološkom slijedu pruži situaciju na likovnom planu grada Osijeka tokom 19. stoljeća, promatrajući je s aspekta njenih protagonista, tj. slikara. Stoga je taj pregled u stvari niz biografija pojedinih slikara-aktera u tom zbivanju. Biografije su date manje-više faktoografski, naravno na temelju i u opsegu podataka koji su već objavljeni i do kojih se moglo doći istraživanjem po arhivima. U biografijama gdje je to bilo

moгуće dat je i popis djela pojedinih slikara, kako bi poslužio kao putokaz kasnijim istraživanjima, osobito oko rekonstruiranja slikarskog opusa pojedinih autora. Konačno, u pregledu je često citiran suvremeni tisak (novine i časopisi), prikazi i ocjene tadanjih recenzenata. Učinjeno je to stoga, da bi se vidjelo kakvi su estetski kriteriji tada vladali kao i kakvom su se terminologijom ti prikazivači služili. Kod nekih slikara dodani su i kasniji sudovi o njihovim djelima.

LITERATURA

U tekstu (u zagradi) spomenuta imena: Bösendorfer, Kršnjavi, Firinger, Peić, Kelemen, Ulčnik odnose se na slijedeće njihove publikacije:

Dr Josip Bösendorfer: Počeci umjetnosti u Osijeku. Osijek 1935.

Dr Isidor Kršnjavi: 1. Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba. Hrvatsko kolo, Zagreb 1905; 2. Uspomene iz Vinkovaca i Osijeka. Jeka od Osijeka. Osijek 1920.

Dr Kamilo Firinger: 1. Osnivanje osječke crtačke škole — Antun Müntzberger. Osječki zbornik VIII—1962; 2. Franjo Konrad von Hoetzendorf, drugi učitelj osječke crtačke škole (1826—1841). Osječki zbornik IX—X, 1965; 3. Likovna umjetnost u Osijeku u XVIII i početkom XIX stoljeća. Tkalčićev zbornik 1955. P. o.

Dr Matko Peić: Hrvatski slikari i kipari. Slavonija—Srijem. Osijek 1969.

Dr Boris Kelemen: Novi podaci o nekim našim slikarima XIX stoljeća. Republika, Zagreb 1964.
Katalog izložbe Franjo Giffinger, Osijek—Zagreb 1973.

Ivan Ulčnik: Josip Franjo Mücke. Revija Zagreb 1941, br. 8—9
Zanimljiva slika crkve sv. Marije od pohoda. Revija Zagreb 1941, kolovoz—rujan

KRATICE

HAO=Historijski arhiv, Osijek

Wurzbach: C. v. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Wien 1856—91.

Thieme—Becker: U. Thieme—F. Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Leipzig 1907—1950.

ELU=Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb 1959—1966.

Benezit=E. Benezit: Dictionnaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs. 1952.

BILJEŠKE

Uvod

¹ Katalog: Slikarstvo XIX stoljeća u Hrvatskoj. Zagreb 1961. R. Putar: Slavonija, str. 35

² Firinger, 2. Zatim Marijana Schneider: Portreti 1800—1870. Katalog izložbe u Povijesnom muzeju Hrvatske, Zagreb 1973.

³ Osim po Bogdanoviću objavljenih podataka vidi još dr. M. Kolarić: Klasicizam kod Srba 1790—1848. Beograd 1965.

Slikarska obitelj Pfalz: Gottfried Pfalz i Franjo Pfalz

- ¹ O. Svajcer: Slikar Franjo Pfalz. Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta Zagreb. God. 1, br. 1/2, 1972, str. 57—67
- ² Čebske muzeum, Cheb, pismo od 3. 7. 1970.
- ³ HAO, sp. 1271/856
- ⁴ HAO, sp. 980
- ⁵ Esseker Lokalblatt und Landbote (Osijek), 28. 2. i 6. 3. 1864.
- ⁶ HAO, sp. 4, 3447/1865, sp. 732/1866, sp. 3—2068/1860, 4—3033/860

Slikarska obitelj Hötendorf: Franjo Hötendorf i Hugo Hötendorf.

- ¹ Osmrtnica se nalazi u HAO
- ² A. Cuvaj: Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Zagreb 1910.
- ³ Esseker Lokalblatt und Landbote (Osijek), 6. 1. 1867.
- ⁴ Isidor Kršnjavi: »...ein Talent das unter günstigeren Umständen zu grosser Bedeutung gelangt wäre. Hugo v. Hötendorf war ein wirklicher Künstler« u »Die österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien 1902.
- ⁵ U posljednje vrijeme pojavio se još jedan Hötendorf, tj. mala uljena slika s motivom drvenog križa na obronku, u rumenoj sutonskoj rasvjeti. Signirana je d.d. »Hetzendorf 1867« te je nesumnjivo autentični rad ovog slikara.

Slikari Isajlović, Dreži, Römer.

- ¹ Pavle Vasić: Vojvođanski slikari u Srbiji (1817—1850). Naučni zbornik Matice srpske, Novi Sad L—1950.
- ² Miodrag Kolarić: Jovan Isajlović, moler i litografije ustavobranitelja. Letopis Matice srpske, Novi Sad 1952, knji. 370—128
- ³ Aleksa Ivić: Arhivski prilozi za biografije jugoslavenskih slikara. Letopis Matice srpske, Novi Sad 1930, knj. 324
- ⁴ Aleksa Ivić: Litografski snimci srpskih državnika iz 1841. g. Književni sever — II 1926
- ⁵ Dejan Medaković: Putevi srpskog baroka. Beograd 1971.
- ⁶ Lazar Trifunović: Srpska likovna kritika. Beograd 1967.
- ⁷ Lazar Bogdanović: Srbi slikari. Srpski Sion. God. X—br. 35 od 1900. g.
- ⁸ Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske, Zagreb 27. 6. 1846.
- ⁹ HAO, sp. 3329—870
- ¹⁰ Hrvatski list, Osijek, 11. 12. 1932.
- ¹¹ HAO, sp. 59—855
- ¹² HAO, sp. 2546 na njem. jeziku
- ¹³ HAO, sp. 2—908

Slikarska obitelj Mücke: J. Fr. Mücke i Marijana Mücke-Jakabffy

- ¹ O. Placido Belavić: Poviest samostana i župe vukovarske. Srijemske novine, Vukovar 26. 2. 1908.
- ² O. Placido Belavić: Povjest samostana i župe vukovarske, 1928. II izdanje.
- ³ Marijana Schneider: Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj. Zagreb 1969, zatim Portreti 1800—1870.
- ⁴ Esseker Lokalblatt und Landbote (Osijek), 12. 2. 1865.
- ⁵ Agramer Zeitung (Zagreb) 28. 12. i 5. 12. 1865.
- ⁶ Slavjanski Jug, Zagreb. God. I 1868—sv. 2
- ⁷ Agramer Zeitung (Zagreb) 18. 7. 1871.
- ⁸ Narodne novine, Zagreb 28. 6. 1871.
- ⁹ Baranya Megyei Muzeumok Igazgatosaga, Pecs. Dopis 7. 8. 1971. Usmeno Kovačić Josip, lektor na Vis. ped. školi, Pečuh 30. 12. 1973.

¹⁰ Narodne novine, Zagreb 28. 8. 1888.

¹¹ Narodne novine, Zagreb 20. 4. 1889.

¹² Agramer Zeitung (Zagreb 20. 4. 1889.

Slikari Giffinger i Moretti

¹ Esseker Lokalblatt und Landbote (Osijek) 15, 19 i 23. 8. 1866.

² Oto Švajcer: Likovna kronika Osijeka 1930—1940. Osječki zbornik XIV—XV.

³ Pismo Račkog Strossmayeru 23. 12. 1873. Koresp. Strossmayer-Rački, knj. I

⁴ Korespondencija Strossmayer—Rački, knj. I

⁵ ELU

Strani slikari prolaznici

¹ Esseker Lokalblatt und Landbote (Osijek) 2. 12. 1866.

² ibidem, 13. 1. 1867.

³ Die Drau (Osijek) 16. 5. 1872.

⁴ Die Drau (Osijek) 18. 7. 1872.

⁵ Slavonische Presse (Osijek) 5. 5. 1892.

⁶ Slavonische Presse (Osijek) 12. 5. 1892.

⁷ Slavonische Presse (Osijek) 4. 9. 1892.

Slikari đaci Gradske risarske škole i Huga Hötendorfa.

¹ Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864 mjeseca kolovoza, rujna i listopada održana. Zagreb 1864.

Album Uspomenica na prvu dalmatinsko-hrvatsko-slavonsku izložbu plodinah, tvorinah i umjetninah u Zagrebu god. 1864.

² Katolički list, Zagreb 1854, br. 18 od 6. 5.

³ Spominjanje Sturma za nas je zanimljivo, jer nas možda može navesti na trag autora sporne slike »Mrtva priroda s mačkom« u Gradskom muzeju u Vinkovcima. Kršnjavi u napisu u Morgenu (Zagreb) od 23. 12. 1923. g. kaže, da je Pachmann bio prijatelj sa Sturmom i da je kod njega vidio vrlo dobar »Stilleben«. R. Putar, koji je prije više od desetak godina istraživao slavonsko slikarstvo prošlog stoljeća i dobro je upućen u stvari, napisao je u vezi atribucije ove mrtve prirode ovo: »Tko je naslikao sliku? Mladi Kršnjavi (1845—1927), koji početkom šezdesetih godina prima prve slikarske pouke u atelijeru Huga Conrada Hötendorf u Osijeku? Naivne, mjestimično banalne reminiscencije na barok upućuju na Kršnjavog, jer jedna od njegovih intimnih opsesija bilo je upravo barokno slikarstvo. Ipak, pitanje atribucije Mrtve prirode s mačkom još mora ostati otvoreno«. (Katalog »Slikarstvo XIX stoljeća u Hrvatskoj«, Zagreb 1961. str. 43). Na izložbi u Zagrebu 1973. g. ova je slika ušla u sastav opusa Franja Giffingera, uz napomenu organizatora izložbe Borisa Kelemena, nesumnjivo vrsnog poznavaoca Giffingerova djela. »Ostavimo stoga mogućnost da autor nije Kršnjavi, i zapamtimo da je slika nastala u šestom ili sedmom desetljeću na području Slavonije«. Ali zar nas izričita napomena Kršnjavog o mrtvoj prirodi koju je vidio kod Pachmanna ne upućuje na to, da je »Mrtva priroda s mačkom« upravo taj Sturmov »Stilleben«? Za sada svakako samo hipoteza, čiju održivost će moći utvrditi tek točna analiza i komparativna rasudba. Ne treba smetnuti s uma, da Wurzbach navodi dvije slike koje ukazuju na Sturmov boravak u našim krajevima, to jest slike »Pučka škola u Srijemu« (1855) i »Slavonski kozar« (1855). Sturmov otac, od kojeg je sin primio prve poduke, bio je slikar na porculanu i emajlu, a sam Friedrich Sturm se specijalizirao u slikanju cvijeća, voća i životinja, te je od 1868—1892. g. bio profesor na odjeljenju za slikanje bilja, životinja i ornamenata na umjetničko-obrtnoj školi Muzeja za umjetnost i industriju u Beču. R. Eitelberger upozorava, da je ukrašavanje palača bilo njegovo glavno zanimanje, no bavio se i portretom, a jedan takav, tj. portret Andrije Torkvata Brlića iz 1852. g. nalazi se u zbirci Brlić u Slav. Brodu.

⁴ HAO, sp. 777/869

⁵ HAO, sp. 754

⁶ Esseker Lokalblatt und Landbote (Osijek), 3. 1. 1867

⁷ A. E. Brlić: Stari osječki bakrorezac Franjo Giragos (1820—1907). Hrvatski list, Osijek 30. 8. 1938.

Adolf Waldinger.

¹ Oto Švajcer: Likovna kronika Osijeka 1930—1940. godine. Osječki zbornik br. XIV—XV za 1973—1975.

² Oto Švajcer: Adolf Waldinger. Revija, Osijek 1975, br. 6, str. 70—92

Dimitrije Marković

¹ Franjo Zorc bio je senator u Zagrebu

² Mato Grković bio je direktor gimnazije u Osijeku

³ Vlasništvo Stjepana Brlošića, akad. kipara u Osijeku

⁴ Narodne novine, Zagreb 18. 8. 1888.

⁵ Vienac, Zagreb br. 33 od 18. 8. 1888.

Slikari najmlađe generacije: Landsinger, Aron, Hochetlinger, Kaltnecker

¹ Agramer Zeitung (Zagreb) 9. 3. 1881.

² Die Drau (Osijek) 3. 7. 1884.

³ Die Drau (Osijek) 27. 1. 1887.

⁴ Narodne novine, Zagreb 20. 10. 1891.

⁵ Narodne novine, Zagreb 22. 8. 1895.

⁶ Die Drau (Osijek) 28. 8. 1902.

⁷ Die Drau (Osijek) 30. 4. 1903.

⁸ Cicerone 1909, sv. 1

⁹ Hrvatski list, Osijek 5. 1. 1936.

¹⁰ Allgemeines Lexikon der bildenden Künste des XX Jahrhunderts von Hans Vollmer. 1961—knj. V, str. 253

¹¹ Agramer Zeitung (Zagreb) 20. 10. 1882.

¹² Narodne novine, Zagreb 7. 8. 1883.

¹³ Glasnik društva za umjetnost i umjetni obrt, Zagreb. God. I za 1886

¹⁴ Die Drau (Osijek) 25. 8. 1892.

¹⁵ Vienac, Zagreb br. 3 od 21. 1. 1893.

¹⁶ Vienac, Zagreb br. 11 od 18. 3. 1893.

¹⁷ Korespondencija Strossmayer—Rački. Knj. I

¹⁸ Prosvjeta, Zagreb br. 4 od 15. 2. 1898.

¹⁹ Obzor, Zagreb 19. 7. 1922.

²⁰ Katalog »Slikarstvo XIX stoljeća u Hrvatskoj«, Zagreb 1961—R. Putar: Slavonija. Str. 43

²¹ Pismo Historijskog arhiva u Osijeku od 9. 10. 1973, br. 14/12-1971.

²² Pismo Akademije likovnih umjetnosti u Beču od 22. 2. 1972.

²³ Slavonische Presse (Osijek) 10. 6. 1894.

²⁴ Die Drau (Osijek) 12. 7. 1894.

²⁵ Arhiv Hrvatske, Zagreb, sp. 11/1895 (Ravn. obrtne škole, Zagreb)

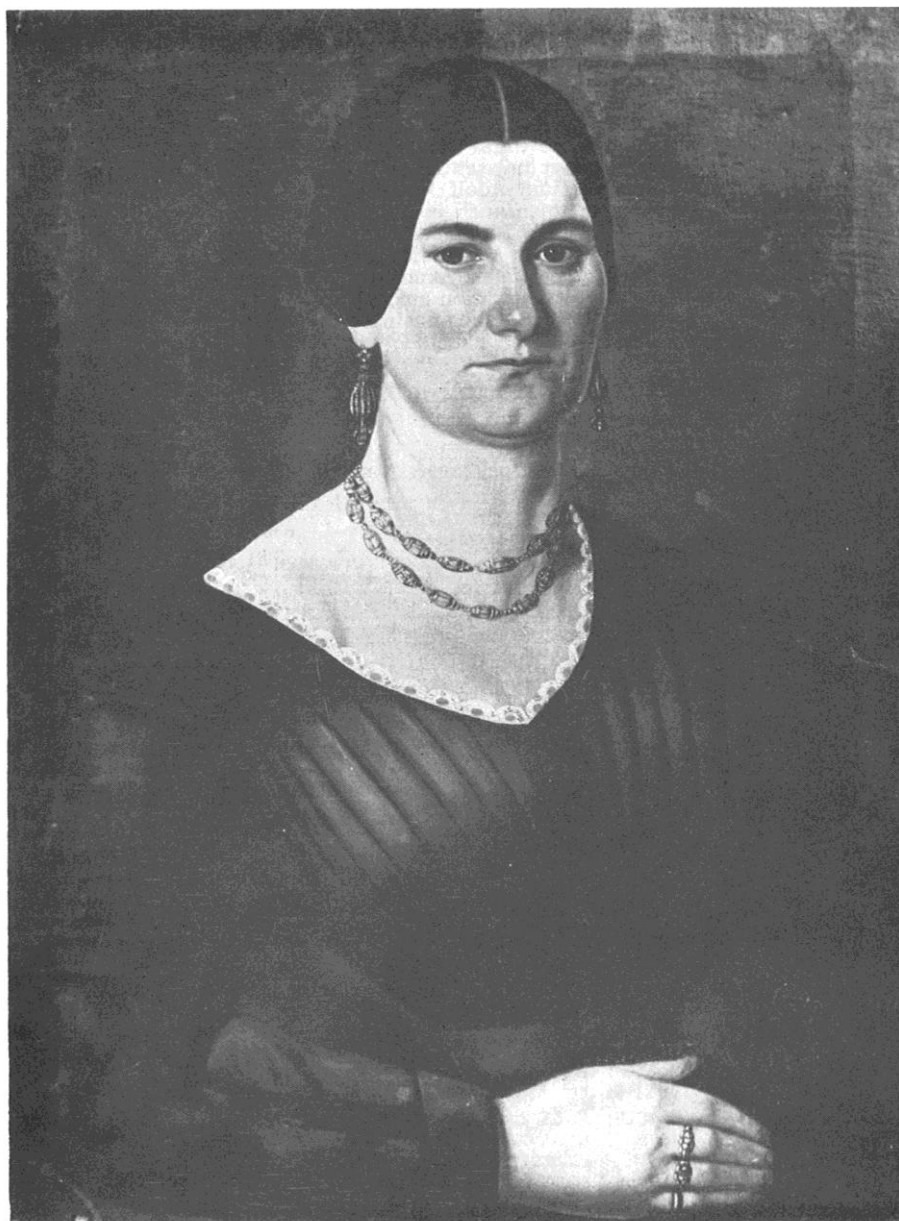
²⁶ Arhiv Hrvatske, Zagreb. sp. 532/1895 (Ravn. obrtne škole, Zagreb)

²⁷ Milan Krešić: Izvješće o Milenijskoj izložbi Kraljevine Ugarske i kod te prigode sudjelujuće Bosne i Hercegovine te Kraljevine Hrvatske i Slavonije god. 1896. položeno po Milanu Krešiću, tajniku trgovačke-obrtničke komore u Zagrebu. Zagreb 1897.

²⁸ Antun Jiroušek: Italo Hochetlinger. Nastavni vjesnik, Zagreb 1924, str. 228—230

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz gibt einen kurzen, faktographisch abgefassten Überblick über die Malerei in der Stadt Osijek im Laufe des 19. Jahrhunderts, und zwar nach den Biographien einzelner Maler dargestellt. In diesem Zusammenhang ist in erster Reihe die Bürgerliche Zeichenschule zu Osijek, gegründet noch im Jahre 1800, zu erwähnen. Sodann die Maler, die unter dem Namen »Osijeker Malerkreis des 19. Jahrhunderts« bekannt sind. Hier müssen besonders zwei Maler, Hugo Hötendorf, noch ganz romantisch gesinnt und Adolf Waldinger, schon realistisch eingestellt, hervorgehoben werden. Sie nehmen auch in der Geschichte der Malerei Kroatiens einen ehrwürdigen Platz ein. Als Bildnismaler wirkten Franz Pfalz und Franz Giffinger, beide Schüler der Wiener Akademie. Bildnis- und Historienmaler war Fr. J. Mücke, ebenfalls Schüler der Wiener Akademie. Gegen Ende des Jahrhunderts tritt dann schon die junge Malergeneration auf, hauptsächlich in München malerisch geschult. So Anton Aron und Sigmund Landsinger, die sich durch ihr Werk auch im Auslande einen Namen geschaffen haben.

1. Jovan Isajlović ml.: Portret Katarine Pavijanović. Ulje/platno
Agefoto, Zagreb.

2. Jovan Isajlović ml.: Portret Franja Pavijanovića. Ulje/platno.
Agefoto, Zagreb.

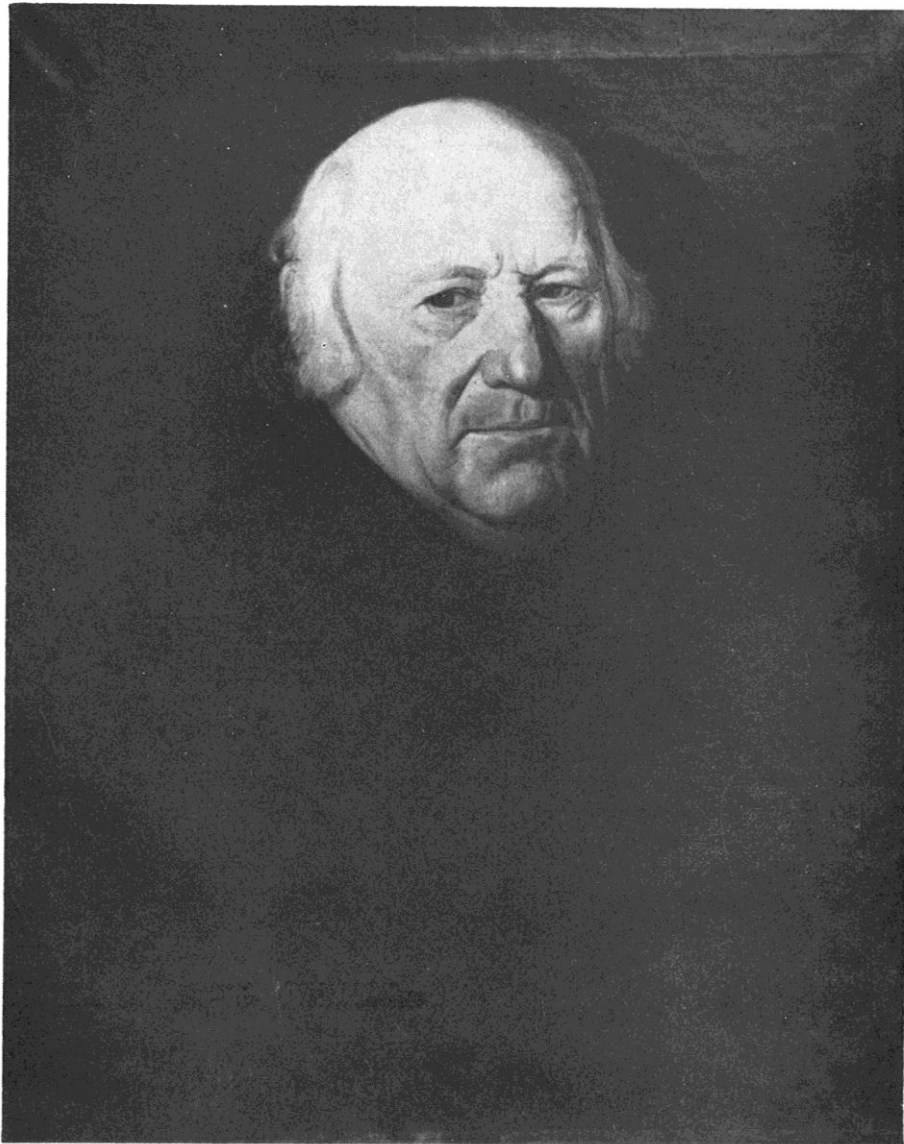
3. Franjo Pfalz: Autoportret. Ulje/karton. Agefoto, Zagreb.

4. Franjo Pfalz: Portret načelnika Sarvaša. Ulje/platno, Agefoto, Zagreb.

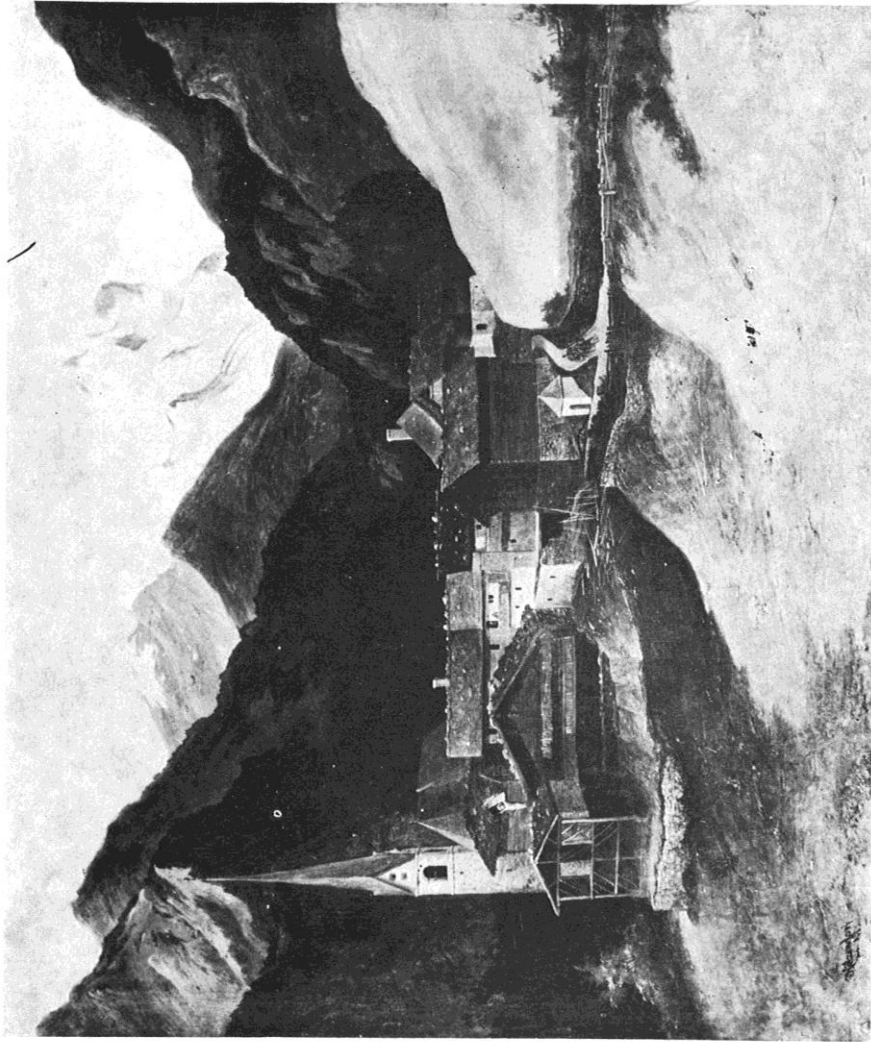
5. Franjo Pfalz: Portret Magdalene Zanetti. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

6. Franjo Pfalz: Portret Ivana Zanettija. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

7. Hugo Hötzendorf: Korođvar. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

8. Hugo Hötzendorf: Heiligenblut. Ölje/platno.

9. Hugo Hötzendorf: Kod Aljmaša. Akvarel.

10. Hugo Hötzendorf: Zimski pejzaž. Ulje / platno.

11. Hugo Hötzendorf: Pejzaž u sotonu. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

12. J. Fr. Mücke: Portret male Alvine Normann-Ehrenfels sa psom. Ulje/platno.
Agefoto, Zagreb.

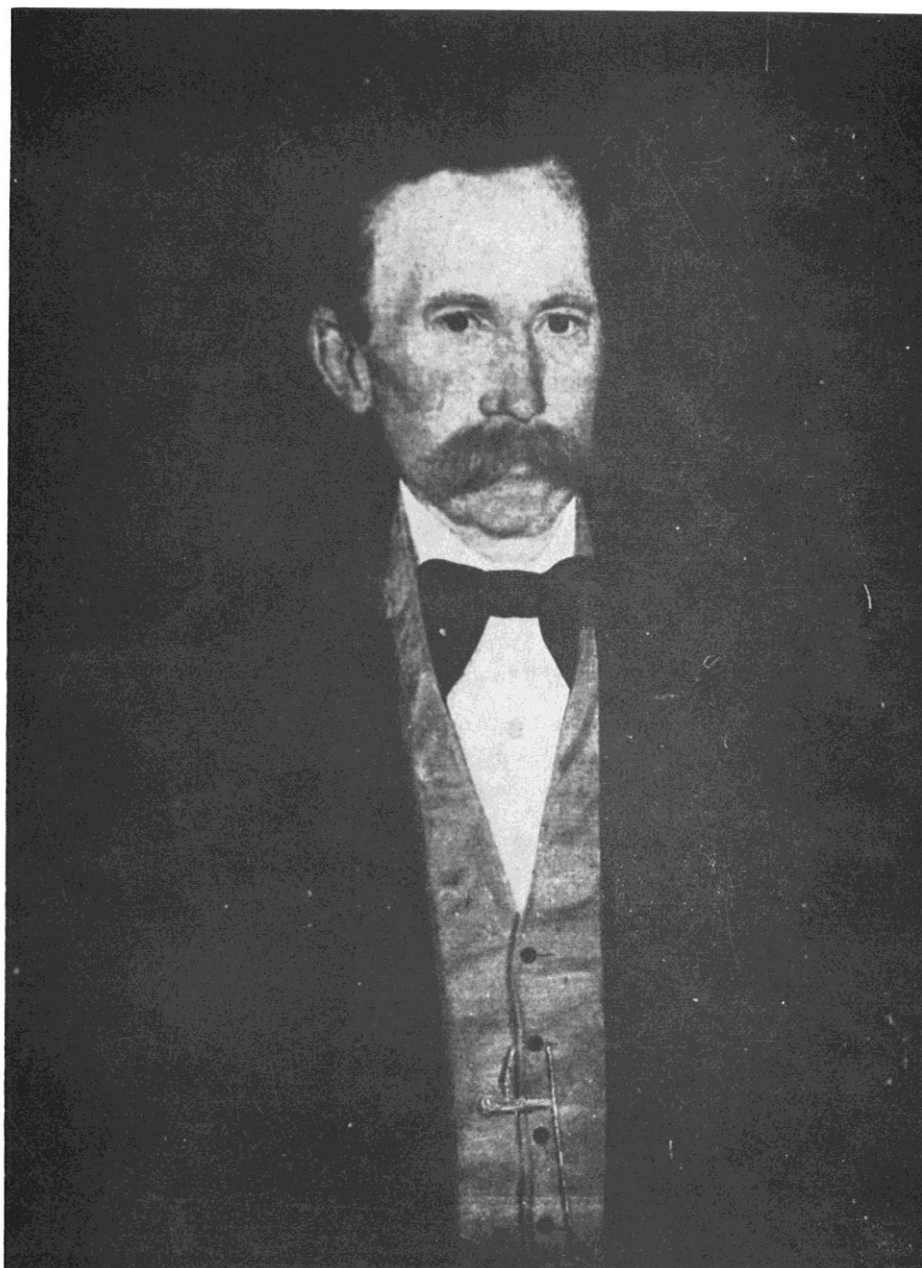
13. J. Fr. Mücke: Portret Sofije Schönborn-Eltz. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

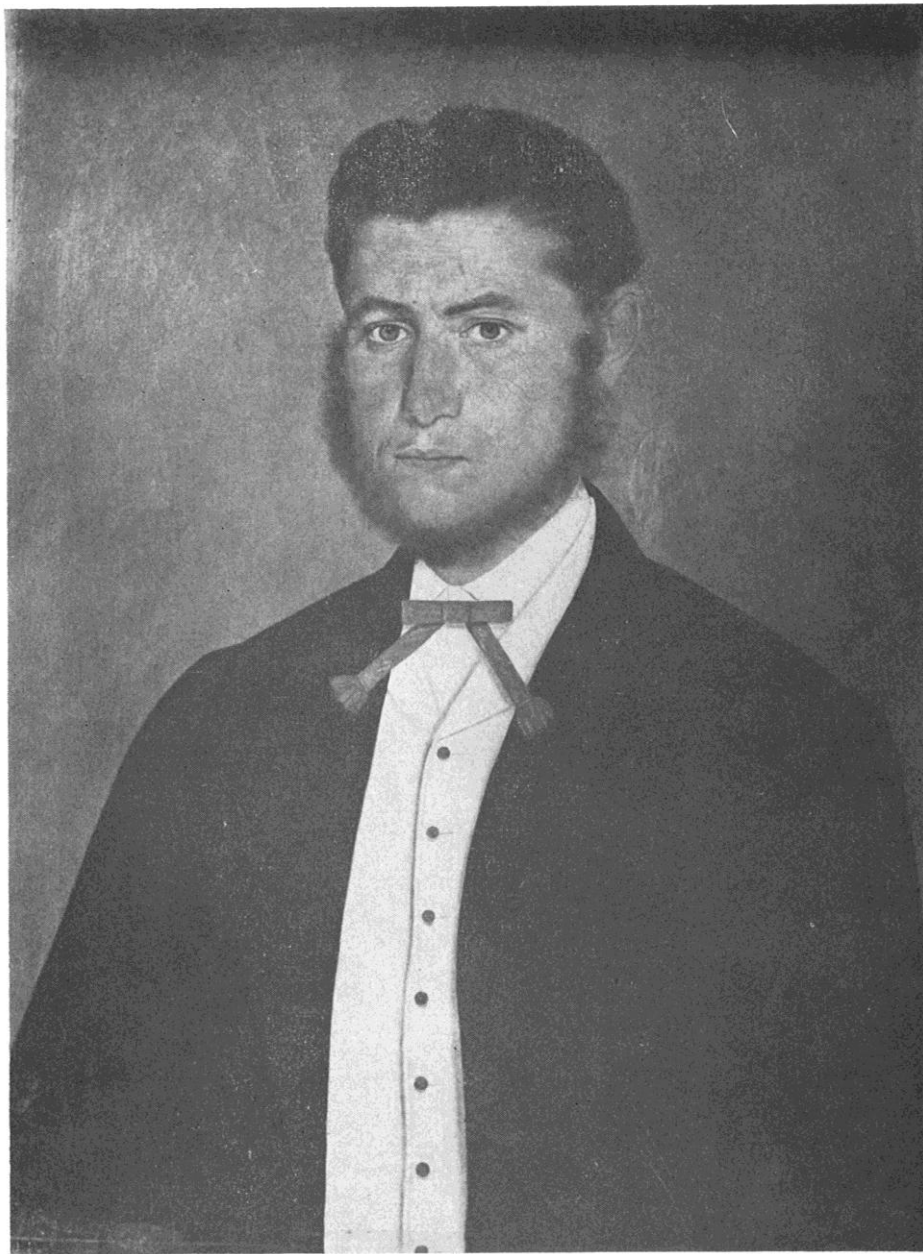
14. Ivan Moretti: Portret građanina. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

15. Ivan Moretti: Portret mlade žene. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

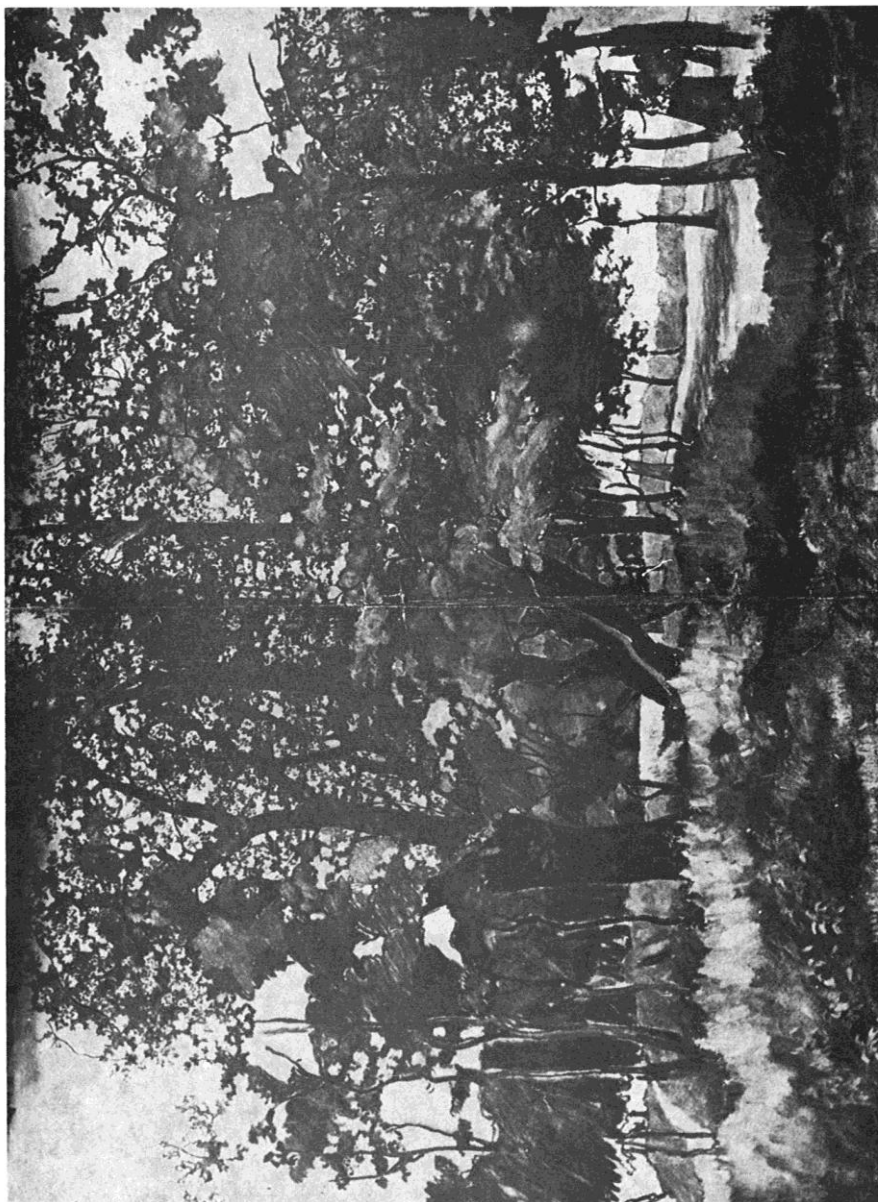
16. Franjo Giffinger: Portret urara Baurera. Ulje/platno.

17. Franjo Giffinger: Portret mladog građanina. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

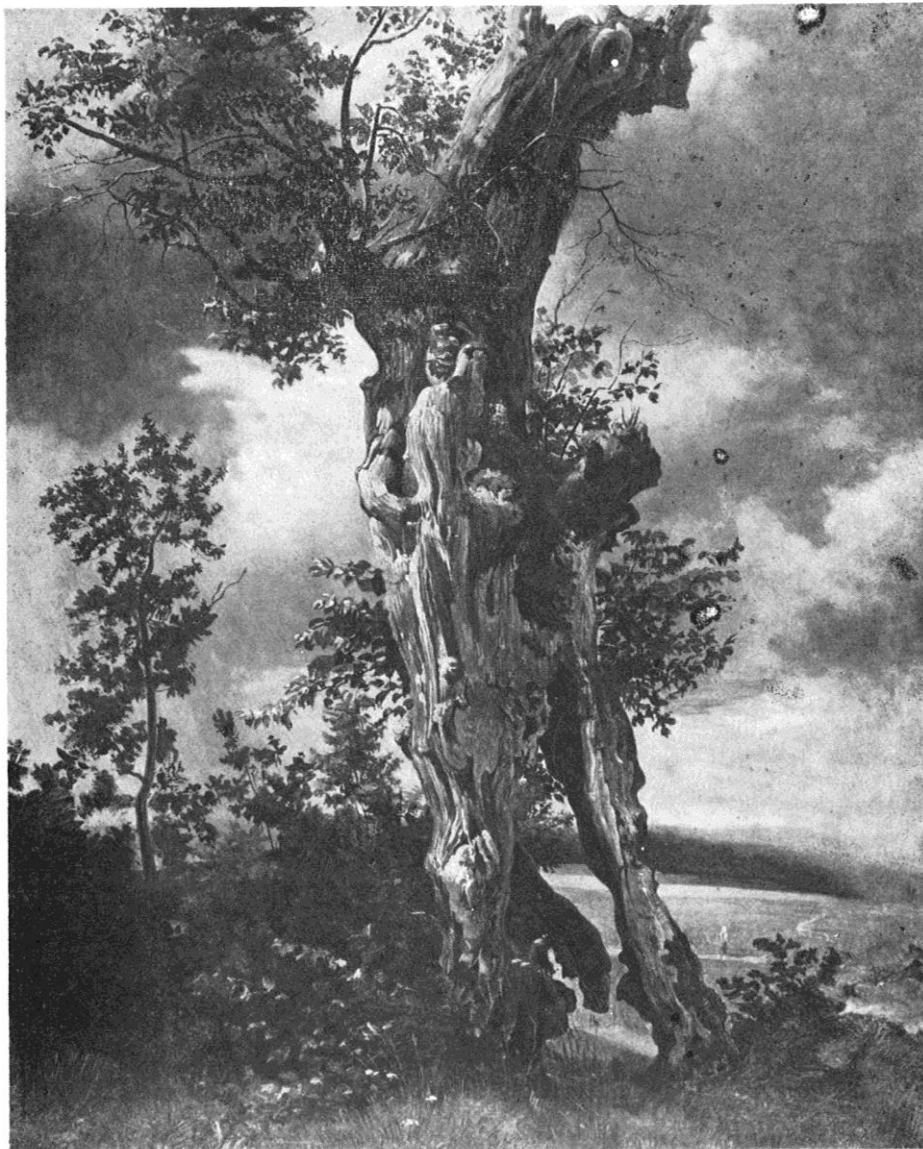
18. Franjo Giffinger: Portret građanke. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

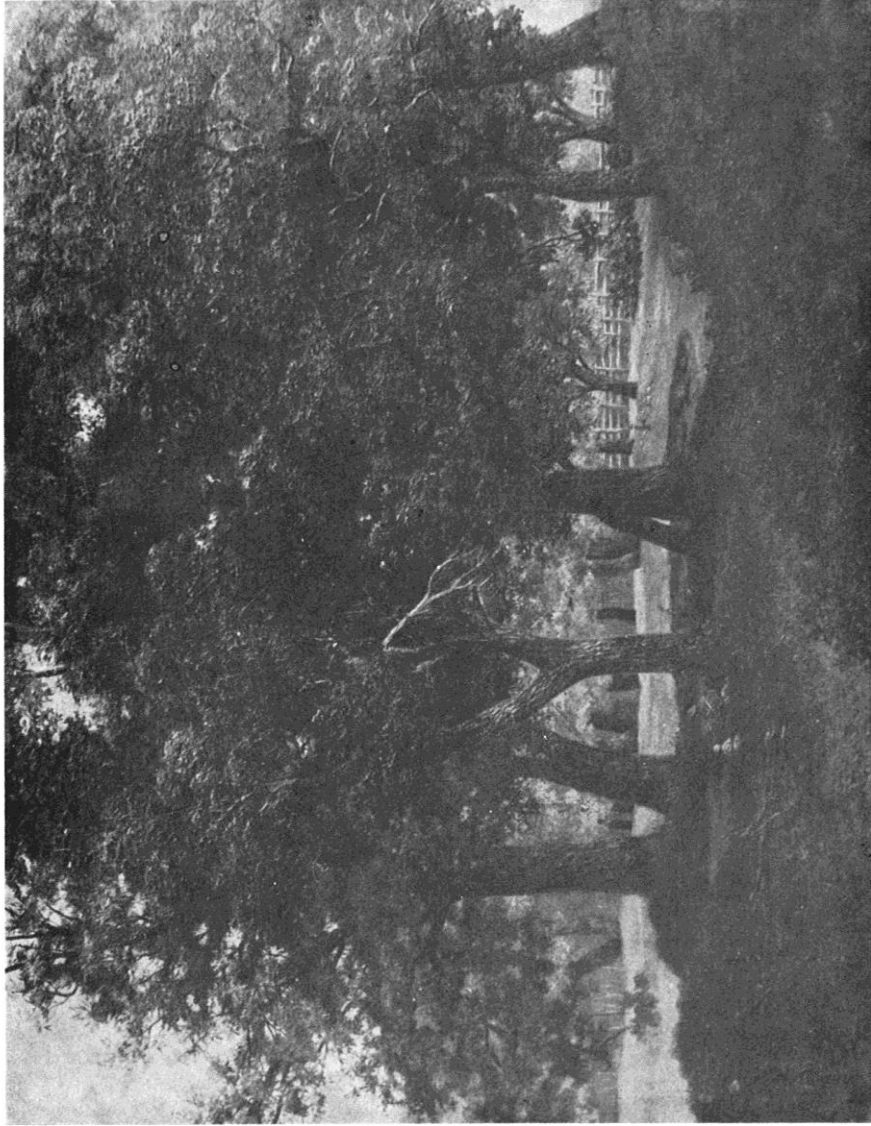
19. Adolf Waldinger: Šumski predio. Ugljen/papir. Agefoto, Zagreb.

20. Adolf Waldinger: Pinijske šume. Ulje Foto: M. Balentović, Osijek.

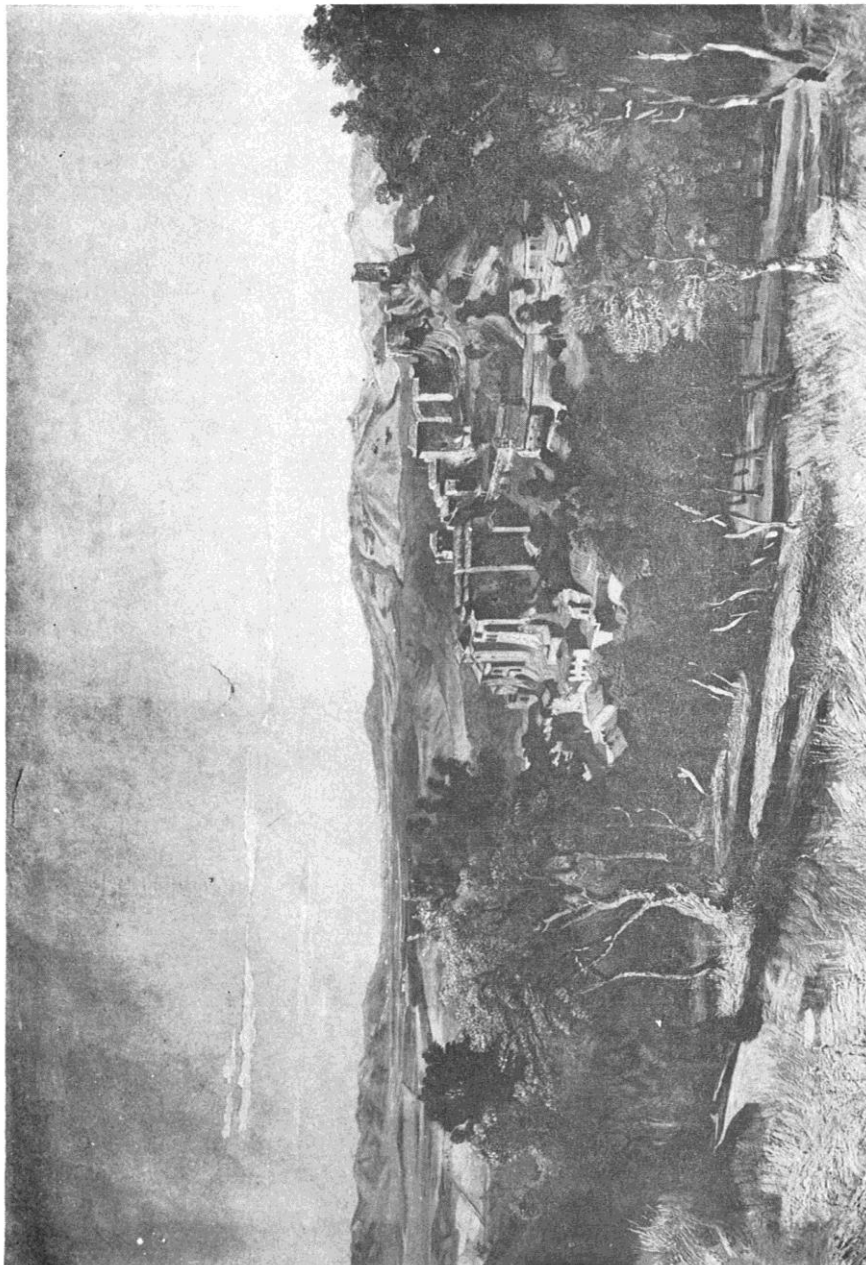
21. Adolf Waldinger: Hrast. Ulje/platno. Foto: M. Balentović, Osijek.

22. Adolf Waldinger: Slavonska šuma. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

23. Adolf Waldinger: Šumski predio s dvije seljanke. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

Adolf Waldinger: Pogled na Olevano u Italiji. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb

25. Adolf Waldinger: Šumski predio sa stijenama. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

26. Antun Aron: Glumica. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.

27. Antun Aron: Ciganka. Ulje/platno. Agefoto, Zagreb.